

**COURSE
GUIDE**

**YOR 213
ÌLÒ-ÈDÈ YORÙBÁ (USE OF YORÙBÁ)
LÁTI ỌWÓ**

Course Team Prof. Adésolá Olátéjú (Course Developer/Writer)-
University of Ibadan, Ibadan
Dr. Mrs E. Titilayo Ojo (Course Editor) -
University of Ibadan, Ibadan

NOUN NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed 2023

ISBN: 978-978-058-886-1

CONTENTS**PAGE**

Ifáárà Sí Kóòsì Yíí	iv
Àkóónú Kóòsì Yíí	iv
Módù Kiíní Pàtákì Èdè Àsà Láwùjọ Èdá	iv
Àfojúsùn Kóòsì.....	vii
Ojúše Akékòó	viii
Ìgbéléwòn Akékòó	viii
Ìgbéléwòn Tí Olùkó Yóò Máàkì	viii
Ìdánwò Àsekágba.....	viii
Ìlànà Máàkì Gbígbà	ix

COURSE CONTENT SPECIFICATIONS (COURSE DESCRIPTION)

Examination of trends in modern usage of Yorùbá. Survey of common errors of usage, discussion of the principles of effective and oral communication in the language. Exercises.

ÌFÁÁRÀ SÍ KÓÒSÌ YÌÍ

Orúkọ kóòsì yíí ni YOR 213: Ilò-èdè Yorùbá. Kóòsì yíí jé òkan pàtakí nínú àwọn èkó tí o ní láti kó láti gba oyè ijinlè àkókó nínú èdè Yorùbá, idá méjì péré ni kóòsì náà sì kó nínú àpapò gbogbo kóòsì tí o máa dáwólé.

Ohun tí kóòsì yíí dá lé ni ilò-èdè Yorùbá. Ní kúkurú, kóòsì yíí nííse pèlú àmúlò àti ìmò-ón-se èdè Yorùbá ní ibikíbi, àyèkáyè tàbí ipòkípò tí o bá bá ara rẹ gégé bí akékóó tàbí onímò nínú èdè Yorùbá. Nípa idí èyí, iyànju tí kóòsì yíí ní gbà ni láti sọ ó di sòrò-sòrò, ení tó gbó èdè Yorùbá tí ó sì le sọ èdè Yorùbá pèlú idánilójú, àti ení-àmúyangàn láwùjọ sòròsòrò.

Léyìn tí o bá gba idánilekòó yíí tán, ìwọ yóò di sòròsòrò tàbí pèdèpèdè alátinúdá, aláròjinlè àti ení tó mọ ɔrò gbé kalè yálà láwùjọ, lórí rédío, télifísàn, níbi ayeyé gégé bí Olúyoko, adarí ètò tàbí ní ibómíràn tí wón bá ti nílò sòròsòrò tàbí pèdèpèdè bíí rẹ.

Báyíí, ìmòràñ mi fún ọ ni kí o ka ìwé idánilekòó yíí dáadáa ní àkàtúnkà, kí ó yé ọ yékéyéké, kí o má sì gbàgbé láti máa se àmúlò gbogbo àbá, ìmòràñ àti ìtóni tí a pe àkíyésí rẹ sí nínú ìwé idánilekòó yíí. Àṣeyè ni alákàñ í í şepo, àṣeyè lo máa se lágbára Olórun, yóò sì jú ọ se o.

ÀKÓÓNÚ KÓÒSÌ YÌÍ

Vice Chancellor's message
Foreword
Akónú

MÓDÙ KÌÍNÍ PÀTAKÌ ÈDÈ ÀTI ÀŞÀ LÁWÙJØ ÈDÁ

ÌPÍN KÌÍNÍ ORÍKÌ ÈDÈ

- 1.0 Ifáárá
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèré Ìṣaájú

- 4.0 Ìdánilékòó
 4.1 Kín ni Èdè?
 4.2 Ìpín Kejì: Ìbásepò Èdè àti Àṣà
 4.2.1 Kín ni Àṣà?
 4.2.2 Irú àjoṣepò wo ló wà láarin Èdè àti Àṣà
 4.3 Ìpín Kéta: Ìwúlò àti Pàtákì Èdè Láwùjò
 4.3.1 Kín ni Ìwúlò àti Pàtákì Èdè?
 4.3.2 Àkíyèsí
 5.0 Ìsoníṣókí
 6.0 İşé Şíše
 7.0 Ìwé Ìtókasí

**MÓDÙ KEJÌ FÓNRÁN AFÒ, ÈDÈ ÀMÚLÒ ÀTI ÈTÒ
ÌBÁNISÒRÒ**

- 1.0 Ìfaárà
 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
 3.0 Ìbéèrè iṣaájú
 4.0 Ìdánilékòó
 4.1 Ìpín Kiíní: Ètò Ìbánisòrò
 4.1.1 Kín ni Ìbánisòrò?
 4.2 Ìpín Kejì: Afò àti Fónrán Afò
 4.2.1 Kín ni Afò?
 4.2.2 Fónrán Afò?
 4.2.2.1 Aṣafò
 4.2.2.2 Òsùnsùn Afò
 4.2.2.3 Orí-òrò Afò
 4.2.2.4 Èdè Afò
 4.2.2.5 Àdúgbò Afò
 4.2.2.6 Ìpe-àkíyèsí Afò
 4.3 Ìpín Kéta: Èdè Ojoojúmò àti Èdè Ewì
 4.3.1 Ìpèdè Ojoojúmò àti Ìpèdè Ewì
 4.3.2 Kín ni ìpèdè ojoojúmò?
 4.3.3 Kín ni ìpèdè ewì/eléwì?
 4.4 Ìpín Kérin: Èdè Àmúlò Afò
 4.4.1 Kín ni èdè àmúlò?
 4.4.2 Èdè àmúlò fún àpónlé şíše
 4.5 Ìpín Karùn-ún: Èdè àmúlò fún ikíni àti
 àwoṇ àṣà ibánisòrò mìíràn
 4.5.1 Èdè àmúlò fún ikíni ní onírúurú ìgbà àti àkókò
 4.5.2 Èdè àmúlò fún idágberé
 4.5.3 Èdè àmúlò fún itákùròṣò
 4.5.3.1 Ìpèdè tó je mó dídá sí ɔrò tàbí itákùròṣò
 4.5.4 Èdè àmúlò fún idúpé
 5.0 Ìsoníṣókí
 6.0 İşé Şíše
 7.0 Ìwé Ìtókasí

MÓDÙ KETA: ÀWỌN ÈRÒJÀ AFÒ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè ìshaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Ìpín Kiíní: Ìpínsísòrí Èròjà Afò
- 4.1.1 Ìsòrí I: Àwọn èròjà afò ti àbáláyé
- 4.1.2 Akíyèsí
- 4.2 Ìpín Kejì: Ìsòrí II: Àwọn Ọnà Èdè/Ọnà Ìṣowólo-èdè
- 4.2.1 Akíyèsí
- 4.3 Ìpín Keta: Ìsòrí III: Àkànłò-èdè Yorùbá
- 4.3.1 Kín ni Àkànłò-èdè
- 4.3.2 Àkànłò-èdè àbáláyé àti àkànłò-èdè tìgbálódé (tòde-òní)
- 4.3.2.1 Àkànłò-èdè àbáláyé
- 4.3.2.2 Àkànłò-èdè Yorùbá tìgbálódé (tòde-òní)
- 4.3.3 Akíyèsí
- 4.4 Ìpín Kérin: Ìsòrí IV: Ìwúre (Àdúrà)
- 4.4.1 Kín ni Ìwúre?
- 4.4.2 Akíyèsí
- 4.5 Ìpín Karùn-ún: Láárijà Àwọn Èròjà Afò
- 4.5.1 Akóbá tí ìṣàmúlò tí èròjà lè şe fún Afò
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 İşé Şíşe
- 7.0 Ìwé Ìtókasí

MÓDÙ KÉRIN: ÀŞÌWÍ, ÀŞÌTÚMÒ ÀTI ÀŞÌSỌ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè ìshaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Ìpín Kiíní: Àşìwí?
- 4.1.1 Kín ni Àşìwí?
- 4.2 Ìpín Kejì: Àşítumò ọrò/Èdè
- 4.2.1 Kín ni Àşítumò?
- 4.3 Ìpín Keta: Àşisọ
- 4.3.1 Kín ni Àşisọ?
- 4.3.2 Akíyèsí
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 İşé Şíşe
- 7.0 Ìwé Ìtókasí

MÓDÙ KARÙN-ÚN: AFÒ ŞÍŞE

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè iṣaájú
- 4.0 Idánilékòqó
 - 4.1 Ìpín Kiíní: Ìgbáradì tábí Ìpalè mó Aṣafò (fún Afò Síṣe)
 - 4.1.2 Ta ni Aṣafò?
 - 4.1.3 Kín ni Ojúṣe Aṣafò?
 - 4.1.4 Ìgbáradì tábí Ìpalémó fún Afò
- 4.2 Ìpín Kejì: Ìgbékalè Afò
 - 4.2.1 Ikíni
 - 4.2.2 Àkókò
 - 4.2.3 Ìrísí (Ìwoṣo)
 - 4.2.4 Ariwo
 - 4.2.5 Kókó èrò
 - 4.2.6 Èdè àmúlò (Ilò-èdè)
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣé Síṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

ÀFOJÚSÙN KÓQOSÌ

Ohun tó jé àfojúsùn kóqosì yií gan-an ni láti sọ ó di aṣafò, sòròsòrò tábí pèdèpèdè lédè Yorùbá tó dáñgájíá, tó dántó, tó gbóúnje fégbé tó sì tún gbáwo bò. Èyí ni èròngbà àti àfojúsùn tí a ti şàlàyé ṣaájú. Kí èròngbà àti àfojúsùn yií lè rí bí a ti fé kí ó rí fún ọ, a ti pín àkóónú kóqosì yií sí Módù márùn-ún tó wà ní sisè-n-télé. Èkó inú àwọn Módù máràrún wọnú ara wọn. Léyìn tí o bá sì ti kà wón tán dádadáa ní àkàtunkà, àwọn ohun dáradára tó máa şelè sí ọ nìwònyí:

- (i) Ìwó yóò ní ìmòqónṣe àti ìmèdèélò nínú èdè Yorùbá ní ibikíbi, ipòkípò àti ní àyèkáyè, pàápàá, ilò èdè/imèdèélò fún ikíni ní onírúurú igaà àti àkókò, àti onírúurú iṣé ọwó; ilò-èdè fún àpónlé/ibòwòfún, idúpé àti ọrò-òṣèlú.
- (ii) Ìwó yóò mo àṣà ọrò sísò tábí bí a şe ní gbé ọrò kalè lárùjò.
- (iii) Ìwó yóò mó nípa èròjà àti ọnà-èdè igaòròkalè lárùjò.
- (iv) Ìwó yóò mó nípa àwọn àṣilò èdè tó yé kí o yàgò fún.
- (vi) Ìwó yóò mó nípa àkànlo-èdè titun, itumò wòn àti ilò wòn.
- (vii) Ní iparí, ìwó yóò di aṣafò, pèdèpèdè àti sòròsòrò tó pegedé, tó sì fi gbòòrò jekà lárùjò.

Pèlú gbogbo atótónu tí a ti şe yií, ó di dandan kí ọrò rẹ́ rí bí a ti fé kó rí fún ọ gélé. Èrín

yóò sì gba ेrèké tábí énu wa nígbà tí ìwó bá yege nínú idánwò rẹ, tí o sì nímò kíkún lórí ilò-èdè Yorùbá ní àyèkáyè, ipòkípò àti ní ibikíbi ni –

Emi la ò níí yò sí

*Bí a se fé kó rí
Béè náà ló rí
Emi la ò níí yò sí*

OJÚŞE AKÉKÒÓ

Kí èròngbà àti àfojúsùn wa fún ọ ba à wá sí ìmúşe, ojúşe re gégé bí akékòó ni kí o rí i pé o wá àyè láti ka àwọn idánilékòó tí a gbé kalè fún ọ yií. A pín àwọn idánilékòó náà sí módu márùn-ún (5), tí módu kòòkan sì tún pín sí ipín bii mélòó kan. Yóò gbà ó tó ọsè bii mélòó kan láti ka módu máràärún tó wà nínú idánilékòó yií. nínú rẹ, àwọn ibéèrè lsaaajú wà níbè láti tó ọ sónà àti láti fún ọ ní òye ohun tí o máa bá pàdé nínú idánilékòó. Léyìn èyí ni idánilékòó gan-an yóò şesé wáyé.

A ti pín àwọn idánilékòó náà sí ipín-ipín kí wón má ba à tètè sú ọ. Ojúşe re ni láti kà wón ní àkayé àti àkatúnkà. Bí o bá rí ohun tí kò fi bẹè yé ọ tó, àñfàaní yóò wà fún ọ láti fojúrinjú pèlú olùkó nínú ètò tí àwọn Aláṣe Fásítí yóò gbé kalè fún ifarakínra pèlú olùkó tàbí nípa bíbá olùkó sòrò lórí aago tàbí èrọ ayára-bí-àsá. Yóò şeé şe o. Àmín-àşé.

ÌGBÉLÉWỌN AKÉKÒÓ

Oríṣíí ḥnà igbélérwòn méjì ló wà. Ìkinní ni işe şise tàbí işe àmúşe èyí tó kó idá ọgbòn (30%) nínú ọgórùn-ún. Ìkejì ni idánwò, èyí tí akékòó yóò jòkòó şe léyìn tí o bá ti gba idánilékòó tán. Idá àádórin (70%) nínú ọgórùn-ún ni idánwò yií.

ÌGBÉLÉWỌN TÍ OLÙKÓ YÓÒ MÁÀKÌ

Módu márùn-ún (5) ló wà nínú kòòsi yií, işe şise (iset amúşe) sì wà ní opìn módu kòòkan. Akékòó yóò mú ibéèrè méta méta nínú àwọn ibéèrè tó wà labé işe şise, yóò şe akosílè idáhùn sí àwọn ibéèrè méta náà, èyí tí yóò fi şowó sí olùkó láti máàkì. Ó şeése kí ó jé pé ojó idánwò ni àwọn işe şise yóò di gbígbajọ fún olùkó láti máàkì. Má şe gbàgbé pé idá ọgbòn péré (30%) nínú ọgórùn-ún ni máàkì fún işe àmúrelé.

ÌDÁNWÒ ÀŞEKÁGBÁ

Èyí ni idánwò tí o ó jòkòó şe léyìn tí idánilékòó bá ti parí. Àwọn aláṣe ilé-ekó ni yóò kéde ojó, àṣikò àti ibi tí idánwò náà yóò ti wáyé. Má şe gbàgbé pé idá àádórin (70%) ni idánwò yií kó nínú ọgórùn-ún.

ÌLÀNÀ MÁÀKÌ GBÍGBÀ

Àtè ìsàlè yií ñe àfihàn bí máàkì gbígbà yóò ñe rí.

Ìgbélémìn	Máàkì
Isé-síse/Amúse módù 1 – 5	Ogbòn (30%)
Ìdánwò Àsekágba	Àádórin (70%)
Àpapò	Ogórùn-ún (100%)

MÓDÙ KÌÍNÍ PÀTÀKÌ ÈDÈ ÀTI ÀŞÀ LÁWÙJØ ÈDÁ**ÌPÍN KÌÍNÍ ORÍKÌ ÈDÈ**

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékòọ
- 4.1 Kín ni Èdè?
- 4.2 Ìpín Kejì: Ìbáṣepò Èdè àti Àşà
 - 4.2.1 Kín ni Àşà?
 - 4.2.2 Irú àjosepò wo ló wà láàrin Èdè àti Àşà
- 4.3 Ìpín Këta: Ìwúlò àti Pàtakì Èdè Láwùjo
 - 4.3.1 Kín ni Ìwúlò àti Pàtakì Èdè?
 - 4.3.2 Àkíyèsí
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Iṣé Síṣe
- 7.0 Ìwé Ìtökásí

1.0 Ìfáárà

Ní Módù yíí, ohun tí idánilékòọ dálé ni bí èdè şe şe pàtakì tó láwùjo èdá tabí láwùjo ọmọniyàn. Má şe gbàgbé pé bí àwọn èniyàn şe ní èdè tí wọn fi ní bá ara wọn sòrò, bẹ́ ni àwọn èdá tó jé iṣé ọwó Eléddáá náà ní èdè tiwọn. Àmó şá, iwádií ti fí hàn pé èdè ọmọniyàn níkan ló dángájíá, tó sì kógojá. Nínú idánilékòọ yíí, iwo yóò kà nípa ohun tí à ní pè ní èdè, iyen oríkì èdè tabí ohun tí èdè jé. Bákan náà, o ó maa kà nípa àşà àti ibáṣepò tó wà láàrin àşà àti èdè. Ní iparí, labé ipín këta ni o tí maa kà nípa onírúurú ìwúlò tabí onírúurú ohun tí a lè fí èdè şe láwùjo èdá, ní ibikíbi, ipòkípò àti ní àyèkáyè tí o bá bá ara rẹ.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka idánilékòọ yíí tán, iwo yóò ní ìmò kíkún lórí ohun tí à ní pè ní èdè àti àşà pèlú ibáṣepò tó wà láàrin wọn. Gégé bí àfojúsùn, ìwúlò àşà àti èdè yóò yé ọ yékéyéké. Bákan náà, iwo yóò lè şàmúlò èdè Yorùbá ní ibikíbi, ipòkípò àti àyèkáyè tí o bá wà lókè erùpè.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

- Kín ni èdè?
- Kín ni àşà?
- Njé ibáṣepò kankan wà láàrin àşà àti èdè bí?
- Bí bẹ́ ni tabí bẹ́ kó, şàlàyé ara rẹ.

- Ṣàlàyé Ḳò náà tí èdè gbà wúlò lágùjọ ẹdá tàbí ohun méwáá tí a lè fi èdè se.

4.0 Ìdánilekọ́

4.1 Kín ni èdè?

Àwọn onímò tí a kò lè dárúkọ tán, kákiri àgbááyé ló ti fi gbólöhùn sílè lórí ohun tí à ní pè ní èdè. Bí ó tilè jé pé oríkì tàbí ohun tí ọkọkan wọn sọ pé èdè jé kó rí bákan náà nínú ipèdè wọn, àmọ ohun tí a mò tó dájú sáká ni pé nnkan kan náà ni wón ní sọ. Àwọn onímò kan ki oríkì èdè, nígbà tí àwọn miíràn kàn ṣàlàyé ránpé lórí ohun tí à ní pè ní èdè. Àlàyé Vic Web and Kembo Sure (2008: 96) gun dié; wón pe èdè ní ètò (system). Oyetade (2014: 2) ni tirè, ṣàlàyé èdè gégé bí ohun-iní tí Elédàá fún èniyàn gégé bí ohun-èlò fún ibánisòrò. Bákán náà, Ajibádé (2016:5) ki oríkì èdè gégé bí “ohun èlò fún ibánisòrò”. Ohun tí èyí túmò sí ni pé ‘èdè’ jé àtòpò tàbí àtòjò àwọn nnkan-kan (bíí iró, ègé iró, ọrò, abbl.) lónà kan gbóogí tó fi jé pé àtòjò wọn fún ni ní itumò tàbí òye itumò kan tí a lè lò fún isòrò tàbí gbígbé èrò ọkàn eni jáde. Yàtò sí oríkì àti ìṣàpèjúwe èdè gégé bí ètò àti ohun-èlò ibánisòrò tí a ṣàlàyé sókè yíí, ohun miíràn tí àwọn onímò pe àkíyèsí sí nípa èdè ni pé:

- èdè ní òfin gírámà tí ó ní télé (grammatical rules)
- ó ní bátaní ihun (structure)
- ó ṣeéṣe láti ṣèdá ọrò tàbí gbólöhùn (variation), bákán náà sì ni itumò ọrò tàbí gbólöhùn inú èdè ṣeéṣe iyípadà (change) fún.

Kí á tó panumó lórí oríkì àti àbùdá èdè, àwọn ohun miíràn tó yé kí o mò nípa èdè tún niwonyí:

- Bákán náà ni èdè rí (equality) kákiri àgbááyé. Íyen ni pé ipò ogba tàbí dógbandógbá ni gbogbo èdè àgbááyé wà.
- Kò sì sí èdè kan tó pé, tàbí dára ju òmíràn lò nínú gbogbo èdè àgbááyé, pàápàá bí a bá wo bí a ṣe ní lò wón tàbí ohun tí à ní fi wọn ṣe. Ohun tí èyí jásí ni pé iṣé kan náà ni gbogbo wọn ní ṣe, iwúlò kan náà sì ni gbogbo wọn ní, bí ó tilè jé pé àwọn èniyàn tí wón ní sọ tàbí lo èdè kan le pò ní iye ju àwọn tó ní sọ tàbí lo èdè miíràn lò. A lè lo èdè Gèésì gégé bí àpèeré èdè tí ó ní èniyàn tó pò jùlò tó ní sọ ó tàbí lò ó ní àgbááyé.
- Kò sì èdè kan tó kò ní agbára tàbí Ḳò náà tí a lè gbà lò ó láti ṣàlàyé tàbí ṣèròyìn ịṣèlè, ṣàpèjúwe tàbí ṣàlàyé ohunkóhun tó bá ṣelè, tàbí tí ó ní ṣelè lówólówó ní àdúgbò, àyíká tàbí ilú wọn. Íyen ni pé gbogbo èdè lò ṣe é múlò láti ṣàlàyé ohunkóhun, ibáà jé ịṣèlè tàbí ohun èlò tuntun, irírí gbanko-gbì, ohun mèremèrè igbálódé àti tí à ní rí

kákiri àgbááyé látári ìmò sáyénsì, ìmò tuntun nínú ètò èkó, ibánisòrò, ɔrò-ajé, ɔrò ìṣèlú, isé ɔgbìn, abbl.

Ní kúkúrú èdè, ohun tí à ní gbìyànjú láti sọ, tí a sì fé kó yé o yékéyéké ni pé, àparò èdè kan kò ga ju àparò èdè mìíràn lọ, ibáà jé èdè Gèésì, Látìnì, Faransé, Jamaní, Rósia, abbl. Ìdí èyí ni pé ìwúlò tábí ojúše kan náà ni gbogbo èdè ní jákèjádò gbogbo àgbááyé. Bí a bá ní kí á sọ nípa èdè Yorùbá tí kóqòsì yíí dálé ní pátó, ohun tí a lè sọ ni pé èdè Yorùbá kò sí ní ipò èyin rárá ní àwùjò àwọn èdè àgbááyé. Kódà kò sí ní ipò imééri pèlú. Gbogbo isé tí àwọn èdè àgbááyé yòòkù ní şe ni ohun náà ní şe.¹ Yálà fún ibánisòrò, ikóni-lékòqó, nínú ètò òṣèlú, ɔrò-ajé, iséjøba, ètò idájó, isé àti ìmò ìṣègùn, iwaásù nínú ɔrò èsìn, eré idárayá, abbl.

4.2 Ìpín kejì: Ibásepò Èdè àti Àṣà

4.2.1 Kín ni àṣà?

Ohun méjì ni a fé kó pò ní ipín kejì yíí. Èkínní ni oríkì àṣà tábí ohun tí àṣà jé. Ohun kejì ni ibásepò tó wà láarin ohun tí a pè ní ‘àṣà’ àti ‘èdè’.

Ní kúkúrú, àṣà tóka sí, ònà igabé-ayé àwọn ìran, èèyàn tábí olùgbé àwùjò kan; isésí tábí ihùwàsí irú àwọn èèyàn békè; igabagbó wọn, èsìn wọn, oúnjé wọn, iséše wọn, imúra tábí ònà iwoṣo wọn tó fi mó irúfẹ́ oúnjé tí wọn ní je (Abubakre, 2019: 14 – 15). Ó yé kí n fi kún un fún o pé, èdè tí wọn ní sọ náà jé ọkan pàtákì nínú àṣà irúfẹ́ àwọn èniyàn tábí àwùjò békè.²

4.2.2 Irú àjoṣepò wo ló wà láarin èdè àti àṣà?

Òpòlòpò àríyànjiyàn àti itakora ló ti wáyé láarin àwọn onímò lórí bójá àjoṣepò tó gúnmó kan wà láarin àṣà àti èdè tábí kò sí. Ká tilè sọ pé ó wà, àríyànjiyàn sì tún tésíwájú láarin wọn lórí irú àṣepò tó wà. Àwọn kan gbà, wọn sì tún takú pé èdè jé apá kan lára àṣà, nígbà tí àwọn mìíràn takú wọn-n-le pé èdè kí í şe apá kan nínú àṣà bíkóṣe pé ó dá dúró gedegbe láàyè tiré ni. Láiifa ɔrò gùn rárá, àwọn tí ẹnu wọn kò, tó sì pò jùlò ni àwọn tó sọ pé ibásepò wà láarin àwọn méjéèji. Àwíjare wọn niyí:

- Èdè jé abala kan gbòogì lára àṣà.
- Abala yíí jé èyí tó şe pàtákì, tí a kò lè yà sótò rárá lára àṣà.
- Èdè jé ohun èlò pàtákì tí à ní lò láti şàlàyé tábí şàpèjúwe ohun tí àṣà jé.

¹ Wo èkúnré ré àlàyé tí mo şe yíí nínú Olateju (2016: 5 – 6).

² Wo ohun tí àwọn onímò wònyí sọ nípa àṣà: (Devito (2000), Ilésanmí (2004), Àjáyí (2005), Ojo (2013) àti Olateju (2016).

Bolarinwa, A. (2016). *Culture*. Toyin Falola and Akintunde Akinyemi, 77 – 79 (eds.) Encyclopedia of the Yoruba. USA: Indiana Univ. Press, pp ISBN 9780253 021335 (USA).

- Èdè ni à nà sàmùlò láti se ifonrere, itànká ati idáàbòbò fún àṣà kó má ba à kú.
- Àwọn ɔrò tábí ipéde kan wà tó jé pé àṣà ni a lè sàmùlò láti sàwári ìtumò wọn.

Bí àpèere:

Adié irànà kíi şohun àjegbé
 Ó doódì kómo tó sọ pé ó dòwó baba òun lórun
 Ìdòbálè là á kí agbà
 Awo egúngún lobìnrin le bọ
 Obìnrin kíi jé Kúmólú...

Nítorí àwọn idí pàtakì ati àwíjare òkè yií, gbogbo ayé ló gbà, tí enu wọn sì ti kò báyií pé ibásepò tó wà láarin àṣà ati èdè jé èyí tí a lè sàpèjúwe gégé bii: “eegun wọnú eran, tí eran náà sì wọnú eegun”. Èyí túmò sí pé; láisí èkinní, èkejì kò lè sí tábí ní ìtumò. Ìyen ni pé, bí àṣà bá kú, tí ó gbònà ɔrun lọ, láipé ni èdè náà yóò papòdà, tí yóò sì tèlé e lọ.

4.3 Ìpín këta: Ìwúlò ati Pàtakì Èdè Láwùjọ

4.3.1 Kín ni ìwúlò ati pàtakì èdè láwùjọ?

Ní báyií tí o ti kà, tí o sì ti mọ ohun tí èdè jé tábí tí ó túmò sí ní Módù 1, Ìpín kiíní ati ikejì, kò yé kí ó şoro fún ọ láti wòye ọkan-ò-jòkan ọnà tí a lè gbà sàmùlò èdè, pàápaá jùlò, èdè Yorùbá láwùjọ. A ti sọ sìwájú pé èdè kan kò jukan lọ, nítorí işe kan náà ni à nà fi wọn se; tábí kí a sọ pé ojúše wọn bára mu. Ojúše èyí tó léwájú nínú ojúše èdè ni ojúše rẹ nínú ètò ibánisòrò láwùjọ ọmóniyàn tábí láwùjọ èdá. Láisí ibánisòrò láarin ọkọ ati aya, òbí ati ọmọ tábí láarin ẹníkan sí elòmíràñ, àwùjọ kò lè tòòrò, kò sì lè lágùn-lárinrin tábí kó ní ilosíwájú. Nídíi èyí, àkàákátàn ni işe tí à nà fi èdè se, yàtò sí ká fi bára-eni-sòrò. Àmò şá, a lè se àtòsílè díè lára ojúše, ìwúlò tábí ọnà tí à nà gbà lo èdè, kí í se láarin àwùjọ Yorùbá níkan o. Şùgbón láwùjọ ọmóniyàn kákiri àgbáyé. Díè lára ìwúlò èdè nìwònyí:

- Ibánisòrò (ítàkùrọsò láarin ẹníkan ati elòmíràñ)
- Idánilékòjò tábí ikóni nílè èkó tábí ní ilé kéú.
- Ìlanilóyè
- Igbaninímòràn
- Ìkíni-kú-oríire
- Ìgbóshùbàfún
- Ipolówó-ojà
- Ìwáásù ní şoşì/mósáláshí (òrò èsìn)
- Ibániwí
- Ìṣàríyànjìyàñ
- Ìjúwe/Ìsàpèjúwe
- Ìkíni (fún onírúurú igbà ati àṣíkò)

- **Ìbánidárò/Ìbánikédùn**

Bákan náà ni ìṣàmúlò èdè kó ipa pàtakì nínú:

- ètò kárakátà
- eré ìdárayá (bóòlù)
- eré adánilárayá
- eré amárale/afúnnilókun
- ètò ìṣèlú (ipolongo ibò)
- nílé iṣé ìròyìn
- nínú ètò idájó
- nílé iṣé ijọba (ìṣákoso ilú)
- ɔrò ìṣèlú
- ètò èkó
- iṣejọba

4.3.2 Àkíyèsí

Ó yé kí iwó náà le so ohun mímíràn tí a lè lo èdè fún, yàtò sí àwọn tí a ti ménubà lókè yií. Dárúkó iwúlò tàbí ònà márùn-ún mímíràn tí èdè ti wúlò ní ibikíbi, àyèkáyè tàbí ipòkípò tí o ti lè bá ara rẹ.

5.0 Ìsoníṣókí

Nínú idánilékò Ó Módù kiíní, láti ipín I – III, a ti şàlàyé àwọn nñkan wònyí:

1. Èdè gégé bí ohun èlò nínú èyí tí a ti se àtòjọ àwọn nñkan kan bii iró, ɔrò, abbl. lónà tí yóò gbà ní itumò.
2. Àbùdá èdè gégé bí èyí tí ó ní òfin gírámà tó ní télé (grammatical rules), bátanì ihun (structure) àti shíseéše láti se àyídà àti iyípadà fún ɔrò àti gbólóhùn nínú èdè.
3. A se itenumó rẹ pé dógbandógbà tàbí ipò kan náà ni gbogbo èdè wà, èdè kan kò pé tàbí dára ju èdè mímíràn lọ, àti pé kò sí èdè tí kò ní agbára ìṣàmúlò láti şapéjúwe tàbí şeròyìn ohun tó ní şelè tàbí idàgbásòkè ohun tuntun tó ní séyọ ní àyíká/àdúgbò rẹ bii ètò ibánisòrò, ɔrò ìṣèlú, ètò èkó, idàgbásòkè nínú imò èrọ àti sáyénsì, abbl. Paríparí ohun tí a sọ ni pé, àparò èdè kan kò ga ju àparò èdè mímíràn lọ, bẹ́ ni èdè Yorùbá kò lè dòbálè fún èdè mímíràn. Ohun tó seéše ni pé kí àwọn èniyàn tó ní lo èdè kan (b.a. èdè Gèésì) pò ju àwọn tó ní lo èdè mímíràn lọ.
4. A şapéjúwe àṣà gégé bí ònà iga-bé-ayé àwọn ìran, eèyàn tàbí olùgbé àwùjọ kan, paápàá pèlú itókasí, iṣesí, ihùwàsí, iga-bàgbó, èsin, oúnje, iṣeše, ònà iwoṣo àti èdè wọn.
5. Àjoṣepò wà láarin àṣà àti èdè. Ibáṣepò náà sì jé “eegun wọnú ẹran, bẹ́ sì tún ni ẹran wọ inú eegun. Èyí kò sí mú kí ó seéše láti pín àwọn méjéèjí níyà fún idí pàtakì yií. Ìyen ni pé èdè jé abala pàtakì kan lára àṣà tí à ní lò láti şàlàyé, şapéjúwe, şedáàbòbò àti itankálé

- àṣà kí àṣà má baà kú. Ní şókí àti ní pàtakì jùlò, a şe ìtēnumó rẹ pé bí àṣà bá kú, ó di dandan fún èdè náà láti kú.
6. Ní ìpín III Módù kiíní yií, ni a ti şàlàyé işé àti ojúše èdè ní ònà-kan-ò-jòkan, ní ibikíbi, àyèkáyè àti ní ipòkípò. Dié lára ohun tí èdè wúlò tábí tí a le lóó fún níwònyí: ibánisòrò, nínú ètò-èkó, ɔrò iṣèlú, işé okoówò tábí ɔrò-ajé, fún işé iròyìn, idánilárayá, abbl.

6.0 İşé Şíşe

1. Kín ni èdè? Kín sì ni àṣà?
2. Pèlú álàyé, dárúkọ àbùdá méfà tí èdè ní.
3. Irú ibásepò wo ló wà láarin àṣà àti èdè? Má şaláì şàlàyé ònà mérin tí ibásepò náà ní gbà wáyé.
4. Kín ni a ní lókàn nígbà tí a bá sọ pé:
 - (i) “Eegun wọnú ẹran, bẹ̀ sì ni ẹran wọnú eegun” ni ɔrò èdè àti àṣà.
 - (ii) “Bí ıkarahun bá fó, ığbín kò lè sí láyé mó”. Fi gbólöhùn yií şàlàyé/tópinpin ibásepò tó wà láarin èdè àti àṣà.
5. Dárúkọ ònà mewàá tí èdè gbà wúlò ní àwùjọ ọmọnìyàn.

7.0 Ìwé Ìtòkasi

Abubakre, S. (2019). An Analysis of Translation Strategies for Culture Specific Expressions in Two English Versions of D.O. Fagunwa’s *Igbó Olódùmarè*. Ph.D Thesis, University of Ilorin.

Ajayi, S. A. (2005). *African Culture and Civilization*. Ibadan: Atlantis Books.

Ajibade, M. I. (2016). “Language, Style and Nationalism in selected writings of Lawuyi Ogunniran”. M.Phil. Dissetation, University of Ibadan, Ibadan.

Awobuluyi Oladele (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperi Yorùbá)*. Volume II University Press Ltd., Ibadan.

Bamgbose, Ayọ (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperi Yorùbá)*. Volume I University Press Ltd., Ibadan.

Bólárínwá, A. (2016) Culture. Toyin Falola and Akintunde Akinyemi (eds.) Encyclopedia of Yorùbá, USA: Indiana Univ. Press, pp. ISBN 9780253 021335 (USA).

Devito, J. A. 2000. *Human Communication: The Basic Course*. New York: Longman Educational Publishers Inc.

Ilesanmi, T. M. 2004. *Yoruba Orature and Literature: A Cultural Analysis*. Ile-Ifé. Obafemi Awolowo Press Ltd.

Olateju, M.O.A. 2015/2016. Language and Style [-listics in Literacy and Routine Communication: The Yorùbá Example. An Inaugural Lecture, University of Ibadan, Ibadan.

Ojo, E. T. 2013. “A Stylistic Analysis of Proverbs in Selected Yoruba Written Literature” Ph.D Thesis, University of Ibadan, Ibadan.

Oyetade, S. O. (2014) Inaugural Lecture, University of Ibadan, Ibadan.

Vic, Web and Kembo, S. (eds.) (2008). *African Voices: An Introduction to the Languages and Linguistics of Africa*. Cape Town: OUP.

MÓDÙ KEJÌ FÓNRÁN AFÒ, ÈDÈ ÀMÚLÒ ÀTI ÈTÒ ÌBÁNISÒRÒ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ibéèrè ìshaájú
- 4.0 Idánilekòó
- 4.1 Ìpín Kiíní: Ètò Ìbánisòrò
 - 4.1.1 Kín ni Ìbánisòrò?
- 4.2 Ìpín Kejì: Afò àti Fónrán Afò
 - 4.2.1 Kín ni Afò?
 - 4.2.2 Fónrán Afò?
 - 4.2.2.1 Aşafò
 - 4.2.2.2 Òsùnsùn Afò
 - 4.2.2.3 Orí-òrò Afò
 - 4.2.2.4 Èdè Afò
 - 4.2.2.5 Àdúgbò Afò
 - 4.2.2.6 Ìpe-àkíyèsí Afò
- 4.3 Ìpín Keta: Èdè Ojoojúmó àti Èdè Ewì
 - 4.3.1 Ìpèdè Ojoojúmó àti Ìpèdè Ewì
 - 4.3.2 Kín ni ipèdè ojoojúmó?
 - 4.3.3 Kín ni ipèdè ewì/eléwì?
- 4.4 Ìpín Kerin: Èdè Àmúlò Afò
 - 4.4.1 Kín ni èdè àmúlò?
 - 4.4.2 Èdè àmúlò fún àpónlé síše
- 4.5 Ìpín Karùn-ún: Èdè àmúlò fún ìkíni àti
àwọn àsà ibánisòrò miíràñ
 - 4.5.1 Èdè àmúlò fún ìkíni ní onírúurú ìgbà àti àkókò
 - 4.5.2 Èdè àmúlò fún idágberé
 - 4.5.3 Èdè àmúlò fún itákùròsò
 - 4.5.3.1 Ìpèdè tó jẹ mó dídá sí òrò tàbí itákùròsò
 - 4.5.4 Èdè àmúlò fún idúpé
- 5.0 Ìsoníshókí
- 6.0 Isé Síše
- 7.0 Ìwé Ìtókasí

1.0 Ìfáárà

Nínú idánilekòó tó wà ní Módù kejì yíí, iwo yóò kà nípa fónrán afò, ipèdè ojoojúmó, ipèdè eléwì tàbí ipèdè ajémewì àti ètò ibánisòrò. Ní pàtó, iwo yóò mò nípa ohun tí à n pè ní afò, èdè ojoojúmó, èdè ewì àti ohun tí ibánisòrò túmò sí tàbí já sí. Bákan náà, iwo yóò tún kà nípa oríṣíríṣíí ọgbón àti ète isàmúlò èdè ní onírúurú ààyè tàbí ipò yòówù kí o lè wà tàbí tí ó bá bá ara re.

Bákan náà, àwọn ibéèrè ìshaájú tí a pèsè sínú idánilekòó yíí yóò jé irànwo ñlá fún ọ láti mọ àwọn fónrán tó sáábà máa ní wà nínu afò àti isé tí wọn ní

ṣe. Àwọn ibéèrè sì tún wà fún ọ léyìn tí o bá ti ka ìdánilekòó tán fún ìdánrawò láti mò bí ìdánilekòó náà ti yé ọ sí. Bí ohun kan bá rú ọ lójú níbè, iwo sá tún un gbé, kí o sì kà á ní àkàtúnkà tití tí yóò fi yé ọ dáadáa.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ònà tí a gbà gbé ìdánilekòó yií kalè jé èyí tí ó rorùn. Léyìn tí o bá ti kà á dáadáa, tí ó sì yé ọ yékéyéké, iwo yóò ní ìmò kíkún nípa nnkan wònyí:

- ibánisòrò àti ètò ibánisòrò
- èdè ojoojumó àti èdè-ewì
- iyàtò láarin ipèdè ojoojumó àti ipèdè eléwì àti agbára èdè nínú ètò ibánisòrò
Gégé bí àfojúsùn, iwo yóò le se nnkan wònyí:
- iwo yóò lè şàlàyé ìwúlò àti iyàtò to wà láarin èdè/ipèdè ojoojumó àti èdè/ipèdè ewì
- iwo yóò ní ìmò-ón-ṣe tàbí ìmèdèélò tí yóò mú ọ le pèdè lónà tó yege, tó sì tún yanranntí ní ibikíbi, ipòkípò àti àyèkáyè tí o bá bá ara re.

3.0 Ibéèrè Iṣaájú

- Èròjà ètò ibánisòrò mélòó ló wà? Dárúkọ wọn.
- Kín ni èdè-ojoojumó, kín sì ni èdè ewì?
- Şàlàyé iyàtò tó wà láarin ilò/ipèdè ojoojumó àti ilò/ipèdè eléwì
- Irú àkíyèsí àti àtènumó wo ni iwo yóò se tí o bá wà ní ipò tàbí àyè láti gbé ipèdè kalè lórí kókó ọrò wònyí:
- ikíni
- ipolówó
- idúpé
- ipolongo ibò nínú ọrò iṣèlú
- isé oníroyìn
- apónlé sísé

4.0 Ìdánilekòó

4.1 Ìpín Kiíní: Ètò Ibánisòrò

4.2 Kín ni ibánisòrò?

Ní edè kúkúrú, ohun tí ‘ibánisòrò’ túmò sí ni bóbá eníkan tàbí élómíràñ sòrò, yálà lórí kókó ọrò tàbí èrò kan, àkíyèsí lórí ọrò tàbí ohun kan, èrò ọkàn ení láti fún eníkan ní ìmòràn tàbí iròyìn lórí iṣèlè tàbí ọrò kan. Ibánisòrò yií kan náà ni a lè tún şàlàyé ní şókí géhé bí ‘ítákuròsó’ láarin eníkan àti élómíràñ, ó sì lè jé láarin èníyàn méjì, méta tàbí ju bẹ́ẹ lọ. Ibára-ení-sòrò yií ló ya èdá èníyàn sótò sí éranko. Nípa bóbá ara sòrò pèlú ọrò

enu, àkòsílè tábí ìlò àmì ni èniyàn lè gbà gbé èrò ọkàn rẹ kalè lónà tó péye. (Wo Crystal and Davy (1985); Omamor (2003); Olateju, (2016:18) àti Bolarinwa, A. (2016: 72).

Ònà méta pàtákì ni ibánisòrò lè gbà wáyé:

- (i) Nípasè ọrò enu tábí ọrò sisò lénu (àpilèso)
- (ii) Nípasè ọrò kíkò sílè nínú iwé (àpilékò)
- (iii) Nípasè lílo àmì; èyà ara bíí mími orí, fífi ojú sòrò, imú, abbl.; àrokò bíí ààlè pípa pèlú àkísà, ààlè pípa pèlú àkúfó igò, ewé, imò-òpẹ, aṣo pupa, abbl. (wo pépà Bólárínwá (2016) ‘Ilò-Àmì àti Èdè Gégé bí Àrokò Pípa Láàrin Áwọn Yorùbá ” AJOLL, Ago-Iwoye: Journal of Languages & Literary Studies, Vol. 7. Pp.71 – 92.

Irú ibánisòrò yòwù kó jé, yálà àpilèso tábí àpilékò, isé kan náà ni wón ní şe, wón sì tún jo nílò imò-ón-şe àti ọgbón ipèdè bákan náà.

A lè wo àpẹerẹ díè gégé bí àkàwé láti şàlàyé àwọn àṣíkò àti ibi tí ibánisòrò ti máa ní gbà wáyé láwùjọ ẹdá àti láàrin irú àwọn èèyàn wo. Gégé bí àpẹerẹ

- Ìtákuròsò láàrin aya àti ọkọ
- Ìtákuròsò láàrin ọmọ àti ọbí (yálà bàbá àti iyá)
- Ìtákuròsò láàrin ọré méjì
- Ìtákuròsò láàrin ọgá àti ọmọ-èkósé
- Ìtákuròsò láàrin olùkó àti akékòó abbl.

Bákan náà ni ibánisòrò ní wáyé nígbà tí àwọn onisé iròyìn bá ní kọ iròyìn sílè, láàrin àwọn òshéré (inú sinimá/eré orí-itágé tábí sinimá àgbélémwò), ònkòwé (ewí, itàn-àròsò, eré-onisé). Gbogbo iwònyí jé àpẹerẹ ibi tí ibánisòrò ní gbà wáyé pèlú èrò láti dá wa lékòó, dá wa lára yá, gbà wá níyànju, abbl.

4.2 Ìpín Kejì: Afò àti Fónrán Afò

4.3 Kín ni Afò?

Afò jé èrò tábí ọrò kan gbóogì, èyí tí a fi èdè gbé kalè, yálà láti ipasè ọrò enu (àrángbó) tábí láti ipasè kíkó-sílè. Afò yí ni àwọn olóyìnbo ní pè ní ‘discourse’. Gégé bí àpẹerẹ – lítírésò jé orísi tábí èyà afò kan. Bákan náà ni iwònyí jé afò:

Afò ajemésin tábí iwáásù tábí ेसिन (religious discourse)

Afò ajemóròyìn (journalistic discourse)

Afò ajemófin (legal discourse)

Afò ajemótàn (historical discourse)

4.4 Fónrán Afò

Òjìnmì onímò lìngúísíkì kan, tí ó tún ní ìmò nípa ètò ibánisòrò, Roman Jakobson ló ti şàlàyé nípa bí èdè se se pàtakì tó, àti irú bíra tí a lè fi èdè dá nínú itákuròsò (afò) tàbí nínú ètò ibánisòrò. Nínú àlàyé Jakobson, ó sọ pé àwọn èròjà méfà kan máa ní wáyé tàbí pésè ní gbogbo igbà tí ibánisòrò bá ní şelè. Àwọn èròjà náà ni Jakobson pé ní fónrán afò.

Ó sọ pé àwọn fónrán afò tàbí èròjà bẹ́ẹ́ saábà máa ní jé méfà. Àwọn niyí:

- Aşafò (olúsò/sòròsòrò/pèdèpèdè)
- Òsùnsùn afò (olùgbó)
- Orí-òrò afò
- Èdè afò
- Àdúgbò afò
- Ìpe-àkíyèsí-afò

O ní láti mò pé ẹyà afò kòqkan ló ní irúfẹ́ ipèdè tirè.

Ní báyií, ó yé ká şàlàyé şókíşókí lórí àwọn fónrán tàbí èròjà ajemó-ètò-ibánisòrò tí à ní bá bò:

4.4.1 Asafò

Aşafò náà ni à ní pè ní olúsò tàbí sòròsòrò tàbí pèdèpèdè. Ó ní ohun kan lémií tàbí lókàn tó fé láti sọ fún ẹníkan tàbí jù bẹ́ẹ́ lọ. Irúfẹ́ ipèdè tàbí ọrò tí a fí ní dá aşafò tàbí sòròsòrò mò ni ilò àwọn arópò-orúkọ bí i: èmi, tèmi, mi, mo, tàbí kí ó kúkú dárúkọ ara rẹ. Wo àpeere isálè yíí:

- (i) ...òrò mi kò ju èyí lọ
Èmi ni tìré tití ikú fi máa pa mi
Àdìítú Olódùmarè
(*Àdìítú*, o.i. 59)
- (ii) Bábá mi, háà! Baba mi
Ìyá mi, yé è! Ìyá mi
Egungun apá yíí, ti bàbá mi ni
Egungun ẹsè yíí, ti iyá mi ni
Egungun àyá yíí, ti bàbá mi ni,
Agbári méjéejì yíí, ti àwọn òbí mi ni
Háà! Èyin tí ẹ bí mi, mo fi yín sílè
pèlú ẹran ara, mo bá yín ní egungun
wónganwòngan. (*Àdìítú*, o.i. 42)

Nínú àpeere kíní, àwọn òrò-arópò orúkọ tó ní fi sòròsòrò hàn ni a fa ilà sí lábé pèlú orúkọ sòròsòrò fúnra rẹ (*Àdìítú Olódùmarè*). Nínú àpeere kejì bákan náà, a fa ilà sí àwọn òrò arópò-orúkọ tó ní tóka sí olúsòrò. Ní òpò igbà, bí aşafò tàbí sòròsòrò bá ní lo arópò orúkọ láti tóka sí ara rẹ báyií, ohun méjì ni èyí ní tóka sí tàbí şafihàn. Ohun kíní ni pé ó ní fi hàn pé

sòròsòrò fúnra-rè ní tóka sí ara rè nínú ipèdè rè. Ohun kejì ni pé ilò arópò orúkọ tàbí orúkọ sòròsòrò ní şafihàn ìmòsílára sòròsòrò nípa írírí rè, ohun tí ó ní şelè sí i lówólówó tàbí ihà tí ó kó si ohun tó ní şelè nínú afò tí ó ní sọ. Nínú àpéere kejì, a ó rí i pé ibànújé tó bá aşafò látári ipò tó ó bá àwọn obí rè tó ti kú, tí egungun wọn sì wà nílè wónganwòngan ní ìmòsílára tó ipèdè rè fi hàn.

4.4.2 Òsùnsùn afò (Olùgbó)

Olùgbó ni éni tí à ní bá sòrò tàbí éni tí a dojú ɔrò tàbí afò kó. Òsùnsùn-afò lè jé ẹyo ẹníkan tàbí eniyàn méjì, méta tàbí èniyàn púpò. Bákan náà, aşafò lè wà ní itósí, ní àrówótó tàbí kí ó wà ní ɔnà jíjìn; a lè fi ojú rí i tàbí kó jé pé ojú èmí ni a fi ní wò ó gégé bí ó se maa ní şelè nínú ɔfò Yorùbá nígbà tí èmí tàbí éni tí a dojú ɔfò kó kó sí ní àrówótó tàbí itósí ibi tí a wà. Àwọn fónráñ ipèdè tó a fi ní dákó òsùnsùn afò tàbí olùgbó mò ni àwọn arópò orúkọ, àbò tó tún jé ti ẹníkejì bíi: o, re, ire, tire, àwọn, wọn, tiwọn tàbí kí á kúkú dárúkọ òsùnsùn afò (olùgbó) pàápàá. Nínú àpéere kiíní àti ikejì tó a lò ʂáájú, lókè, a ó ríi pé ‘tire’ (àpéere I) pèlú ‘àwọn’, ‘èyin’ bàbá, iyá (àpéere II) ni àwọn ɔrò arópò orúkọ tàbí ipèdè tó ní tóka sí òsùnsùn afò/olùgbó. Ní ìgbà tí irúfè ipèdè báyií bá wáyé pàápàá, nígbà tí a bá dárúkọ òsùnsùn-afò, ó túmó sí iténumó, èyí tó ní jé kí òsùnsùn-afò (olùgbó) mò pé oun ni sòròsòrò ní bá wí, yóò sì jé kí ó farabalè láti gbó ohun tó aşafò ní sọ ní àgbóyé.

4.4.3 Orí-ɔrò afò

Èyí ni kókó tàbí ohun tó ibánisòrò dá lé lórí gan-an. Bí kò bá sí orí-ɔrò, kò le sí afò tàbí ɔrò. Tàbí kí á tún un sọ báyií pé “bí kò bá sí ɔrò, ibánisòrò kò lè sí tàbí wáyé”. Nígbà tó ɔrò bá wà náà ni a maa ní sọ ó. Èyí ló şokùnfà òwe Yorùbá tó sọ pé ɔrò ló ní mú “mo kó – mo rò wá”. Láarin àwọn Yorùbá, iwúre tàbí àdúrà sé kókó nígbà tó a bá ní gbé ɔrò kalè. Íwúre yií sì sáábà maa ní júwe ibi tó orí-ɔrò doríkò. Gégé bí àpéere iwúre isálè yií tó fihàn ohun tó jé kókó tàbí orí-ɔrò nínú itákuròsó tàbí ibánisòrò tó fé wáyé.

- (a) È kú ewu, Olórun yóò wò ó – ɔrò ɔmọ tuntun tó wón şesé bí.
- (b) È kú ináwó o, èyin iyàwó kò níí mèní o, èrè púpò la ó rí níbè o – ɔrò igbékawó
- (d) Oyè á móri o, báta á pé lésè, ilékè á pé lórùn – ɔrò oyè jíje
- (e) Ilé á tura, èmí yóò gbébè pé pé o – ɔrò ilé sisí

Kò sí àsìkò tó iwúre tàbí àdúrà kò lè wáyé nínú itákuròsó tàbí ibánisòrò. Ó lè wáyé ní ibérè, àarin gbùngbùn tàbí ní iparí ɔrò tàbí afò.

4.4.4 Èdè afò

Èyí ni èdè tí a lò láti gbé afò jáde tàbí tí a fí gbé afò kalè. Bí a ñe sètò èdè ñe pàtakì nínú afò bí a bá fí kí ibánisòrò késéjári. Ìpèdè afò gbódò jé èyí tó múnílókàn, èyí tó nítumò, tí ó sì tún ñe régi pélú ojó orí àti ìrírí òsùnsùn-afò (olùgbó) tàbí éni-yòówù tó jé òsùnsùn afò. Ìpèdè afò kò gbódò le koko ju bó ti yé ló fún olùgbó kó má ba à mú àigbòra-éni-yé lówó. Ónà méjì ni a lè pín ipèdè afò sí; ipèdè afò tó jé mó ìtákuròsò tàbí ibánisòrò ti ilàrà olójoojúmò àti ipèdè ajémewì. A ó ñàlàyé èyí ní kíkún ní iwájú. Sùgbón ní báyií, irúfè èdè afò tí à n sò ni ipèdè tó bá orí-òrò afò mu, tabí tí ó bá a ñogba.

Bí orí-òrò afò yóò bá ní itumò, tí àgbóyé yóò wà láarin olùsò àti olùgbó, tó orí-òrò afò yóò sì fanímóra, gbogbo ìwònyí wà lówó bí pèdèpèdè bá ñe ñàtò èdè sí. Ohun tí à n sò ni pé, nínú ètò ibánisòrò, èdè afò gbódò se régi pélú orí-òrò afò. Èdè afò gbódò wu etí ígbó, kíi ñe kó sì dùn láti gbó séti níkan, ó gbódò bá èrò àti ifé olùsò àti olùgbó mu tó fí jé pé àwọn méjéèjì kò níi gbàgbé ohun tó jé kókó èrò ìtákuròsò tàbí orí-òrò afò wọn. Ídí sì níyí tó fí jé pé a kò lè ya èdè afò kúrò lára orí-òrò afò, nítorí pé àwọn méjéèjì jø ní ñíshé papò fún rere ni. Wo ipèdè wònyí gégé bí àpèeré fún itumò àti èrò tó ó ñeéše láti fàyo nínú wòn –

- (i) wón filé pontí,
wón fònà rokà,
wón fí gbogbo agbada dínràn
(Itumò: wón pèsè ohun jíjé àti ohun mímu tó pò rẹpẹte)
- (ii) Wón kólé wón kan ààsè
(Itumò: wón kólé alárinrin, ilé tó dára, tó sì dùn-ún-wò)

- (iii) Ijó tí e bá rí kéré, e jé kéré
Ijó tí e bá rí wòmù e jé wòmù.
Ijó tí e kò bá rí, e dakùn délé, e mágá bóorun ló.
(Itumò: E gba kámú bí òràn ná tí rí.)

Ojó tí e bá rí oúnjé rẹpẹtè tàbí púpò, e gbà á béké, kí e jé àjeyó àti àjéshékù.
Ojó tí e kò bá sì rí rárá, e mú un móra, kí e gbà á béké

Baba kan ni ó féràn láti mágá sò gbólöhùn (iii) yí fún àwọn ọmọ rẹ ní gbogbo ìgbà tó owó bá tá a lówó, tó àwọn ọmọ kò sì fi béké jéun àjeyó àti àjéshékù.

Àwọn èròjà kan wà tó dà bá èròjà obè fún ipèdè tàbí èdè afò. Díè lára wòn ni òwe, àkànlò-èdè, orin abbl. Àwọn ni èròjà tó ní mú kí èdè afò dùn kó sì lárinrin. A kò gbódò fí irú èròjà báwònyí kù nínú èdè afò. A ó ñàlàyé kíkún lórí àwọn èròjà béké láipé nínú idánilekòjó tó wà níwájú.

4.4.5 Àdúgbò afò

Àdúgbò afò túmò sí ògangan işèlè èyí tí àwọn olóyìnbó ní pè ní ‘context’. Ògangan işèlè níí se pèlú oríṣíí itumò tí ɔrò kan tàbí ipèdè kan lè ní. Èyí wá ní ibámu pèlú ògangan işèlè bí a se lò ó nínú orí-ɔrò afò. Géhé bí àpẹere, ɔrò yií – ‘ajá’ lè ní oríṣíí itumò, èyí tó dúró lórí bí a ti se lò ó nínú itàkuròṣò tàbí nínú afò. Bí a bá pe èniyàn ní ajá; tàbí tí a fí wé ajá, itumò tí ó lè ní nìwònyí:

- ɔdókọ (nítorí ajá féràn işekúṣe, pàápàá ní gbangba òde)
- onírìnkurìn/onírìn-àrè (akó ajá lè rin ibùsò tó pò tí yóò máa wá abo kiri)
- éni tí ó ní jéun pálapàla
- éni mo-rí-ma-bá-lò èniyàn

Bí a bá fí èniyàn pe ajá, itumò tí a máa fún olúwarè ni ọkan nínú àwọn itumò okè wònyí. Èyí dúró lórí ògangan işèlè tí ó bá àdúgbò afò mu. Bí a bá ní sòrò nípa kí èeyàn ní ikóra-éni-níjáánu nínú ɔrò ibálòpò akó-sí-abo, a lè sọ pé ajá ni éni náà. Ògangan-ışèlè se pàtakí bí a bá ní sòrò nípa èdè afò. Èyí ló ní se irànwo fún olùgbó tí ɔrò tàbí ipèdè tó ní pónná yóò fi ní itumò, tí kò sì níí dojúrú mó.

4.4.6 Ìpe-àkíyèsí afò

Ohun tí èyí túmò sí ni lílo àwọn ipèdè kan láti fí pe àkíyèsí olùgbó/ósùnsùn afò, yálà sí aşafò, ohùn énu aşafò (iyen, ohun tí aşafò ní sọ lénu) tàbí sí aşafò fúnra rè gan-an- gan. Àpẹere irú ipèdè béké nìwònyí:

- Sé o gbó mi?
- Sé ò ní gbó ohun tí mò ní wí?
- Sé ó yé ọ?
- ɔrò mi kò yé ọ bí?

Akéwì işènbáyé kan tilè wá tí orúkọ rè ní jé Sóbò Aróbíodù, éni tó féràn láti máa pe àkíyèsí àwọn olùgbó ewí rè sí ara rè tàbí sí kókó ɔrò tó ní sọ nínú ewí rè. Ohun tí ó féràn láti máa wí láti se èyí ní:

- Èyin ọmódé Ìmàrò, e kò ní gbó mi na?
- Èyin ọmódé Ìmàrò, e kò bi mí lébi ipó ti se?

Bákán náà ní àwọn akéwì alohùn Yorùbá náà ní irú ipèdè alápe-àkíyèsí béké. Àpẹere niyi:

Ógundélé ò!

Ó ní bẹ́ nílē tàbó ròde?

Bó bá ní bẹ́ nílē, e ní kó máa jé mi

Kódà nínú ipèdè ojojúmò, ipèdè àkíyèsí náà tún máa ní wáyé níbè.

Àdùké!

Etí rẹ́ mélòó? (Tàbí etí mélòó lo ní?)

Kín lo fí ní gbó?

(iyen náà yóò sì dáhùn pé: etí méjì ni; òrò ni mo fi ní gbó)

Isé tí ipèdè báwonyí ní se nínú afò tábí ibánisòrò ní àgbóyé/igborani-yé. Bí ó bá jé nínú orin ni, ọkorin sáábà máa ní lo ipèdè báyí láti pe àkíyèsí olùgbó sí ara rẹ kó lè fún un ní èbùn owó.

Kí átó ménú kúró lórí àwọn fónrán afò tí à ní sọ wònyí, ó se kókó láti tenu mó ọn, gégé bí Roman Jakobson se sọ pé òtitó ni a máa ní rí àwọn fónrán wònyí nínú afò, sùgbón ó séése kí gbogbo wọn má pésè léékán náà. Àwọn èròjà tó pọn dandan fún láti jọ pésè papò ni: aşafò (olùsọ), òsùnsùn afò (olùgbó), orí-òrò àti èdè-afò.

4.3 Ìpín Kéta: Èdè Ojoojúmọ àti Èdè Ewì

4.3.1 Ìpèdè Ojoojúmọ àti Ìpèdè Ewì

Kín ni ipèdè ojoojúmọ?

Irúfẹ́ ipèdè yií ni ipèdè tí a sáábà máa ní lò fún ibánisòrò láwùjo, láarin baba sí ọmọ, ọré sí ọré, ọgá sí ọmọ-ikóṣé, abbl. Irúfẹ́ ipèdè yií náà ni à ní lò fún ètò ikóní nílè ẹkó, iwaásù ní şoşì tábí rírò wáásí ní móṣáláṣí, iròyìn lórí rédiò tábí télifísàn, abbl. Ohun tó jé àfojúsùn tábí tí ó jé ipèdè ojoojúmọ lógún ní ìgbóra-eni-yé láarin olùsọ àti olùgbó.

Kín ni ipèdè ewì/eléwì?

Ìpèdè eléwì ni irúfẹ́ ipèdè tí à ní rí nínú lítíréṣò tábí àwọn ipèdè ajemó lítíréṣò bii orin, owe, oríkì, ọfò, àló-àpamò, ẹdà-òrò, àkànlo-èdè, abbl. Ohun tí ó jé àfojúsùn irúfẹ́ ipèdè yií, tábí tí ó jé é lógún ni ẹwà tábí adùn tí irúfẹ́ ipèdè bẹ́ máa ní ní. Ìpèdè eléwì tábí ajeméwà báyí wópò nínú àwọn èyá lítíréṣò Yorùbá bí i ewì, itàn-àròsọ àti eré-oníše.

Dié lára ohun tó tún yé kí o mó nípa isòrí ipèdè méjéejì yií níwònyí:

- Èdè/ipèdè ojoojúmọ kí í rú òfin gírámà èdè, sùgbón èdè ewì máa ní rú òfin gírámà.
- Ìhun gbólóhùn èdè ojoojúmọ kí í díjú, ó sì tètè máa ní yé èníyàn, sùgbón ti èdè ewì kò rí bẹ́. Ó le koko, itumò rẹ jinlè kí í sì yé èníyàn bòròbòrò.
- Ọnà isowólò-èdè kíí sáábà pò nínú èdè ojoojúmọ kó má ba à pagidínà itumò tábí ìgbóra-eni-yé, sùgbón èyí kò rí bẹ́ fún èdè ewì. Ọnà-èdè pò rẹpẹtẹ nínú èdè ewì nítorí pé adùn àti ẹwà ni isé rẹ.

Pàtákì ohun tí ó yé ká tenumó nínú idánilékòjó yií ni pé, iwo akékòjó gégé bí akékòjó tí ó fé jé sòròsòrò tábí tí ó fé láti mọ bí a se ní lo èdè ní láti kó àti láti mọ irú ipèdè tí o ní láti lò ní gbogbo igbà tí o bá ní lo èdè tábí tí o bá ní sòrò. Ibi tó bá yé kí àsøyé wà, àsøyé gbódò wà nípa lílo ipèdè tí kò nípon púpò jù; owe tábí àkànlo-èdè tó mọ níwòn. Níbi tó bá sì yé kí o

napá-nasè èdè ewì, kò sí ohun tó ní kí o má şamúlò orin, qfò, oríkì àti àwọn ọnà-ìşowólo-èdè miíràn tí yóò mú ọrò tàbí ipèdè rẹ tasánsán.

4.4 Ìpín Kéerin: Èdè Àmúlò Afò

4.4.1 Kín ni èdè àmúlò?

Èdè àmúlò ni irúfẹ́ èdè tàbí ipèdè tó yẹ ní lítò nínú afò kan. A tún lè şàlàyé rẹ gégé bí ọnà tí a lè gbà şamúlò èdè nínú afò, itàkuròṣo tabí ibánisòrò. Paríparí rẹ ni pé, èdè àmúlò tabí ipèdè gbódò bá orí-òrò mu.

4.4.2 Èdè àmúlò fún àpónlé síše

Èdè tàbí ipèdè àpónlé ni lílo èdè ní ọnà tí ó lè fi hàn pé à ní bu iyì, èyẹ tàbí qlá fún ẹníkan tí a lérò pé ó juni lọ ní ojó orí tàbí ipò. Láarin àwọn Yorùbá, ohun tí ó jé àṣà ni láti ẹpónlé tó yẹ fún isòrí àwọn èniyàn tó juni lọ, yálà nípa dídóbálè (bí ó bá ẹpónlé) tabí fífi orúnkún méjéejì kúnlè (bí ó bá ẹpónlé) nígbà tí a bá ní kí ẹni tó juni lọ. Ọnà miíràn tí à ní gbà fi ibòwòfún tabí àpónlé síše yíí hàn ni nípa lilo arópò-orúkò àpónlé.

Àwọn ọnà tí ịṣowólo-orúkò àpónlé/òwò ní gbà wáyé niwònyí:

- (i) Lílo arópò orúkò ‘o’ fún ẹni tí a jùlò ní ojó orí tàbí ní ipò láti fi hàn pé ó kéré sí wa, kí òun sì lo ‘e’ padà (b.a. ògá sí ọmọ ẹkóṣé, bàbá sí ọmọ, ègbón sí àbúrò, ọkọ sí aya, abbl.)

$$\begin{array}{ccc} \text{àgbà} & \rightarrow & \text{o} \\ \text{e} & \leftarrow & \text{omodé} \end{array}$$

- (ii) Lílo arópò orúkò ‘e’ fún ẹni tó ju ni lọ (b.a. ọmọ ẹkóṣé sí ògá, ọmọ ilé-ẹkó sí olùkó, ọmọ sí òbí, aya sí ọkọ, abbl.) kí ẹni tí ó ju ni lọ sì lo ‘o’ padà.

$$\begin{array}{ccc} \text{ògá} & \rightarrow & \text{o} \\ \text{e} & \leftarrow & \text{omọ-iṣé} \end{array}$$

- (iii) Lílo arópò orúkò ‘o’ láarin èèyàn méjì. Ìyẹn àwọn èniyàn méjì tí wón jọ ní lo arópò-orúkò ‘o’ láarin ara wọn tábí fúnra-wón láti fi hàn pé ọré, egbé tábí ọgbà ni wón. Irúfẹ́ ipèdè yíí náà ní wáyé láarin ọkọ àti aya láti fi hàn pé ọré tímótímó ni wón; kò sí ògá, béké ni kò sí ọmọ-ọdò nínú ihùwàsí àti ibásepò láarin wón. Irú ipèdè yíí náà lè wáyé láarin ọré méjì bí ẹníkan tilé ju ẹníkejì lọ ní ipò tábí ojó orí. Ó fi hàn pé wón le fi àṣírí han ara wón.

$$\begin{array}{ccc} \text{ọré} & \rightarrow & \text{o} \\ \text{o} & \leftarrow & \text{ọré} \end{array}$$

- (iv) Lílo arópò-orúkò ‘e’ láarin èniyàn méjì; ìyẹn àwọn èniyàn méjì tí wón jọ ní lo ‘e’ fún ara wón. (b.a. láarin ọkọ sí aya, aya sí ọkọ, ọré sí ọré, abbl.). Ohun tí irúfẹ́ ipèdè tábí ilò arópò-orúkò báyíí fi hàn tábí túmò sí kíí ẹpónlé tábí ọwò tó-béké-jù-béké-lọ bí kò ẹpónlé

wón n̄ fi hàn pé wọn kò súnmó ara wọn pékípékí. Bí irúfē ipèdè báyíí bá n̄ wáyé láarin ọkọ àti aya, ohun tí wọn n̄ fi hàn ni ‘òriṣà má jé n kú jé n là, òriṣà jé n là má jé n kú’. Ogbón tàbí ète ipera-ení-sílè ni. Lónà mǐràn èwè, ó lè jé ohun tí èsìn, pàápàá èsìn kristeni fi kó àwọn elésìn pé kí ọkọ àti aya bu ọwò fún ara wọn. Sé ọwò diédíè ni ara n̄ fé.

$$\begin{array}{ccc} \text{enikinní} & \rightarrow & \text{e} \\ \text{e} & \leftarrow & \text{enikejì} \end{array}$$

- (v) Kí ọkọ lo arópò-orúkọ ‘e’ fún iyàwó rẹ, kí iyàwó sì lo ‘o’ padà fún ọkọ. Irúfē ipèdè báyíí kií sáábà wáyé àfi bí ó bá jé pé irú ọkùnrin bẹ́ fẹ́ obinrin tó dàgbà tàbí lówó jù ú lọ ni aya. Irú èyí sáábà máa n̄ wáyé nígbà tí ọkùnrin alátojúbò bá fí ilé àti ọnà rẹ sílè tó lọ fẹ́ màdáámú olótí tí ó rí níbi tí ó ti n̄ mutí kiri.

$$\begin{array}{ccc} \text{okọ} & \rightarrow & \text{e} \\ \text{o} & \leftarrow & \text{aya} \end{array}$$

- (vi) Fún ẹníkan şoşo láti lo arópò-orúkọ olópò ‘a’ tàbí ‘àwa’ fún ara re dípò arópò orúkọ ẹléyọ ‘mo’. Irúfē ipèdè yií n̄ wáyé nígbà tí ẹníkan kò bá fẹ́ láti ẹé igbéraga látarí ipò nílá tí ó wà, tí ó sì fẹ́ fi hàn pé gbogbo ohun tó ẹé, tàbí tí ó fẹ́ láti ẹé, àdijosé ni pèlú àwọn èniyàn tí wón jọ wà nínú egbéké kan náà. Láarin àwọn olósèlú tàbí àwọn adarí ilú tàbí egbéké kan ni irú ipèdè báyíí ti wópò. (Bí àpeére: Ìjọba wa yóò (dípò ijọba mi)... yóò filé pontí, yóò fònà rokà fún gbogbo ara ilú).

↔A

Ohun tó ẹé kókó tí a fẹ́ kí o mò, gégé bí akékòjó, ni pé ilò arópò-orúkọ àpónlé ẹé pàtakí láarin àwọn Yorùbá. Òmùgò èniyàn àti aláfojúdi èdá ni àwọn Yorùbá ka irú eni bẹ́ sì. Ó tún yé kó yé ọ pé, itumò ipèdè tó nííse pèlú ilò arópò-orúkọ tàbí ipèdè àpónlé le yí padà kó di àbùkù. Àpeére kan ni bí ilò orúkọ àpónlé bá yí padà. Èyí ẹé seése bí ọmọ ẹkóṣé tàbí akékòjó tí ó ti n̄ lo ‘e’ télè fún ògá tàbí olùkó rẹ bá şadéédé yí padà, tó sì bérè sì níí lo ‘o’. Ohun tí èyí túmò sì ni àbùkù tàbí àrifín. Ó fẹ́ láti tàbùkù tàbí tú àshírì ògá/olùkó rẹ ni fún iわ aburú kan tí ó ti hù.

$$\begin{array}{ccc} \text{Àgbà/ògá/olùkó} & \rightarrow & \text{o} \\ \text{o/e} & \leftarrow & \text{omodé/omọ-isé/akékòjó} \end{array}$$

4.5 Ìpín Karùn-ún: Èdè Àmúlò fún Ìkíni àti Àwọn Àṣà Ibánisòrò mǐràn

Ní abala yií, ọnà méta ni àlàyé wa yóò pín sì:

- Ìpèdè tó jẹ́ mó àṣà Ìkíni ní onírúurú igańà àti àkókò
- Ìpèdè tó jẹ́ mó àṣà idágbére
- Ìpèdè tó jẹ́ mó dídá sì ọrò tàbí itákuròsó

4.5.1 Èdè Àmúlò fún ìkíni ní onírúurú ìgbà àti àkókò

Onímò ijinlè kan nínú èdè Yorùbá, Babalola (1966: v)¹ ló ti sọ ó pé, fún àwọn tó gbó èdè Yorùbá àti àwọn tó mọ èdè Yorùbá sọ, ní se ni èdè Yorùbá maa ní dún bí orin lénu wọn, tó sì tún maa ní dùn létí bákan náà. Onímò miíràn, Akínwùmí Ìṣòlá (1978)² náà kín Babalola léyìn, nígbà tí òun náà sọ pé gbédè-gbékéyò ni àwọn Yorùbá bí ḥò bá di bí a se ní ṣowólo-èdè. Àpeèrẹ́ tí Ìṣòlá tóka sí ni bátànì ìgbóròkalè àti ìṣowólo-èdè níbi idána iyàwó níbi tí a ti ní rí alága idúró àti alága ijókòó tí wọn ní fi èdè pera wọn níjá; bérè lórí ìkíni, itóraqo iyàwó nípa ṣíṣe àmúlò orin, ilù, ijó àti àwọn ipèdè adánilarayá miíràn.

Àṣà ìkíni se pàtákì púpò láarin àwọn Yorùbá. Èyí ló pàdí òwe tó sọ pé, ‘eni tí kò kí ni kú ilé pàdánù káàbò.’ Àwọn Yorùbá ni bátànì ipèdè fún ìkíni, èyí tó bérè pèlú ihun “e kú...” tí wón sì maa ní lò ó ní gbogbo ìgbà àti àkókò tí ìkíni bá ní wáyé. Ìkíni wà fún onírúurú àkókò pèlú bátànì ipèdè wọn. Àpeèrẹ́ níwònyí:

Ìkíni fún ọjó:- e kú àárò/òwúrò – fún òwúrò

- e ò jíire bí? - fún òwúrò
- e kú iyálèta – fún iyálèta
- e kú àásán/káásán – fún ọsán
- e kú iròlé – fún iròlé
- e kú alé/e káalé – fún alé

Ìkíni fún ìgbà:- e kú òjò (fún ìgbà òjò)

- e kú òtútù/òginnítìn – fún ìgbà otútù
- e kú ọgbéle/ooru – fún ìgbà ooru
- e kú ọdún – fún ìgbà tàbí àṣíkò ọdún
- e kú àṣíkò yií o – fún àṣíkò yoówù

Ìkíni fún işé:- e kú işé – lásíkò işé

- e kú ijó – lásíkò ijó
- e kú òngbẹ - lásíkò ààwè
- e kú gbogbo è – fún işé tàbi ohun yoówù kí èníyàn maa se/dáwó lé

Ìkíni fún onírúurú àkókò:- e kú oríire – (fún oríire)

- e kú àjọyò – fún ayò
- e kú iyà/òṣì – fún iyà
- e kú ọfò/aráférakù – fún ọfò
- e kú afé/igbádùn – fún afé/igbádùn
- e kú wàhálà – ní àṣíkò wàhálà
- e kú ewu – fún ibímọ/irinajò
- e kú àṣíkò yií – fún onírúurú àṣíkò

¹ S.A. Babalola: The Content and Form of Yoruba Ijala 1966

² Akínwùmí Ìṣòlá: The Yorùbá Writers’ Art. Ph.D. Thesis, University of Ibadan, 1978.

Ìkíni fún ọdún: - e kú ọdún Kérésì – ní àṣíkò kérésì

- e kú ọdún Ìtúnu – ní àṣíkò ọdún ìtúnu ààwè
- e kú ọdún Àjínde – ní àṣíkò ọdún Àjínde
- e kú ọdún iléyá – ní àṣíkò ọdún iléyá

Gégé bí a ti sọ ṣaájú, gbólóhùn tó sáába máa í bẹrè ipèdè ìkíni fún onírúurú iga, àṣíkò/ákókò tàbí ịṣèlè láàrin àwọn Yorùbá ni ‘e kú...’. Ohun tí èyí sì túmò sí náà ni ìkíni.

Kí á tó panumó lórí ìkíni, ó yé kí á sọ ó pèlú itenumó pé àwọn onisé ọwó pò jaburata láàrin àwọn Yorùbá, ó sì ní ipèdè fún ìkíni ọkòòkan àwọn onisé ọwó wònyí. Bí àpẹ́rẹ:

- Àroyè – fún alágbedé
- Àrédú – fún àwọn aláró
- Àrépa ògún – fún àwọn ọdẹ
- Àrinyè – fún àwọn arinrin àjò
- Aroko bódún dé – fún àwọn àgbè

4.5.2 Èdè Àmúlò fún Ìdágbére

Ipèdè tó jẹ mó àṣà ìdágbére.

Bí àṣà ìkíni şe şe pàtakì láàrin àwọn Yorùbá náà ni àṣà ìdágbére şe pàtakì pèlú. Alo-má-dáárò tàbí anù-má-dáárò ni àwọn Yorùbá máa í pe eni tó kúrò níbi kan tí kò dágberé. Aláinwà-òlajú atí eni tí kò ní iwa ọmolúabí ni wón ka irú eni bẹ́ kún. Bátaní ipèdè fún ìdágbére nìwònyí:

Ó digbà/ó digbà kan ná/ó dìgbóṣe (ó dìgbà ó şe)

Ó dàbò

Láyò la ó pàdé

*Mò ní bò

*Àwọn onímò tàbí èniyàn kan ti bẹnu àté lu ipèdè yií – “mò ní bò”. Wón ní báwo ni eni tó kúrò níbi kan, tí ó ní lò, se lè sọ pé “mò ní bò”. Ohun tí a lè sọ sí èyí ni pé àgékúrú gbólóhùn yií “mò ní lò (báyíí), mo (sì tún) ní padà bò” ni gbólóhùn yií jé.

4.5.3 Èdè Àmúlò fún ìtákuròṣo

4.5.3.1 Ipèdè tó jẹ mó dídá sí ọrò tàbí ìtákuròṣo

Káàkiri àgbáyé ni àṣà dídá sí ọrò, bí èniyàn méjì tàbí méta bá jọ wà pò tabí tí wón ní dijò ní sòrò. Èníkòòkan nínú àwọn tí wón jọ ní sòrò ló ní àñfaàní láti dá sí ọrò ni àṣíkò tó fé atí àṣíkò tó yé. Àmò şá, ḥfin atí ilànà àátèlé wà fún àwọn akópa nínú ìtákuròṣo tàbí ibánisòrò. ḥfin tàbí àṣà yií náà wà láàrin àwọn Yorùbá. Kí í şe láàrin àwọn Òyìnbo aláwò funfun níkan ló wà. Bí èníkan bá ní sòrò lówó, tí èníkejì náà sì fé dá sí ọrò náà,

tàbí ó fé gba ɔrò lénú rè, ohun tí yóò sọ ni – “Mo fi owó àti ọmọ dí ọ lénú”.

Bí ó tilè jé pé ipèdè yií dàbí àkànlo-èdè, tí lílo rè sì ti pé kánrinkése, ó dàbí pé òun ni ó gbajumò jùlo, tí àwọn èniyàn sì maa n lò jù. Ó yé ká sọ ó pé àwọn ipèdè miíràn wà, yàtò sí èyí, tí a lè lò fún işe kan náà. Bí àpẹ́rè:

- E jé kí n dá sí ɔrò yií
- E jé kémi náà sọ sí i, abbl.

Ìwọ gégé bí akékòjó náà lè wá àpẹ́rè irú ipèdè yií bii mérin sii. Gbídánwò rè.

4.5.4 Èdè Àmúlò fún Ìdúpé

Ení tí a se lóore tí kò dúpé dàbí iga àkànlo-èdè, tí olóṣà kó ni lérù lọ. Dídúpé lówó ení tó seni lóore se pàtakí bí a bá fé láti gba irú oore bẹ́ sì i. Abi-araamóore-je àti olóṣà ni àwọn Yorùbá ka irú ení bẹ́ sì. Díè nínú àpẹ́rè ipèdè ọpẹ́-dídá níwònyí:

- O sé/ẹ sé púpò
- Mo dúpé
- E sé, mo dúpé
- Gbòsà!

Lóde òní, àwọn èniyàn ní fi ẹnu kun “e se” gégé bí ipèdè ìdúpé tí kò fi gbogbo ara bójumu nítori wón sọ pé ó dún bí ipèdè àṣà. Ìbéèrè tí ení tí a fi ipèdè yií dúpé lówó rè maa n se ni – kín ni mo se? Sé mo se níbè ni? Ìdí níyí tó fi jé pé –

- Mo dúpé/A dúpé.
tàbí
- E se é, mo dúpé/E se a dúpé dàbíi pé ó jé itéwógbà.

Ipèdè yií ‘gbòsà!’ jé ipèdè ìdúpé tí ó ní gbajumò bò lóde òní. Ilò rè sì wópò láarin àwọn akékòjó àti olósèlú, pàápàá ní àsíkò ètò ifinimolé àwọn akékòjó, tàbí ipolongo ibò àwọn olósèlú. Ní àsíkò tí ọpò èniyàn bá wà ní ipéjopò ni irú ipèdè yií maa n wáyé, ó sì ti ní paradà diédíé láti di ọkan nínú ɔrò inú èdè Yorùbá.

5.0 Ìsoniṣókí

Nínú ìdánilekòjó yií, o ti kà nípa ohun tí ibánisòrò jé, iyen bíbá ẹnikejì tàbí élómíràn sòrò, yálà ohun tó jé èrò ọkàn ení tàbí ìròyìn lórí ohun kan tàbí ɔrò kan pàtó. Bákan náà ni ó ti kà nípa ọnà tí ibánisòrò ní gbà wáyé; yálà nípasè ɔrò ẹnu (síso jáde lénú/apiléṣo, apilékò, lílo àmì ibánisòrò (àrokò) tàbí lílo èyà-ara láti sòrò. Nípa ètò ibánisòrò, àwọn èròjá ibánisòrò mèfà la tóka sí –aṣafò (olùṣo), ḥsùnsùn afò (olùgbó), orí-ɔrò afò, èdè-afò,

àdúgbò afò àti ìpe-àkíyèsí afò, pèlú bí a se lè dá òkòòkan wọn (ìyen bárakú tàbí ohun tó jé àdámó fún ìpèdè wọn) mò nínú afò.

Ìpèdè ojoojumó àti ìpèdè eléwì yàtò sí ara wọn. Ìyàtò tó wà láarin irúfẹ́ ìpèdè méjéejí yíí àti ìwúlò tàbí işé wọn nínú afò tàbí ètò ibánisòrò wà lára ohun tí o kà nínú idánilékòyí yíí. Ní ipín kérin ni o ti kà nípa pàtákì àti ilò èdè àti pàtákì ìpèdè láwùjọ. Ibi tí agbára àṣà àti èdè wà níyí. Lára àwọn ohun tí o lè fi èdè se léyin ibánisòrò tí a ménubà, tí o sì kà nípa rẹ, ni èdè àpónlé láti ipasẹ́ ɔrò-arópò orúkọ, ìpèdè nínú àṣà ikíni fún oníruurú iga àti àkókò, ìpèdè ɔrò idágbéré àti dídá sí ɔrò; bátànì ìpèdè fún idúpé náà wà lára agbára tí ìpèdè ní láti fi hàn bójá ẹníkan dángajá nínú èdè pípè, àti pé bójá a lè tipa bẹ́è şapéjúwe ẹníkan gégé bí ọlogbón àti ọmolúàbí.

6.0 İşé Síše

Gbìyànju láti dáhùn àwọn ibéèrè wònyí:

1. Ọnà wo ni ibánisòrò ní gbà wáyé láwùjọ. Şàlàyé pèlú àpẹ́ere.
2. Dárúkọ fónrán afò/ibánisòrò méfà tí Roman Jakobson là kalè, kí o sì se àlàyé kíkún lórí méta tó bá wù ó nínú wọn pèlú àpẹ́ere.
3. Se atótónu lórí èdè, ìwúlò èdè àti agbára tí ìpèdè ní nínú ɔrò sisò tàbí ibánisòrò.
4. Pèlú àpẹ́ere, şàlàyé kíkún lórí bátànì ìpèdè fún orí-ɔrò wònyí:
 - (i) idúpé
 - (ii) ikíni
 - (iii) àpónlé
 - (iv) ɔrò dídásí
 - (v) iga bayònда/idagbéré
5. Gégé bí işé àmúrelé, se ìwádií lórí bátànì ìpèdè tàbí ịṣowólo-èdè tí a lè bá pàdé nínú àkòrí ɔrò wònyí:
 - (i) ìpèdè nínú ipolówó ọjà
 - (ii) ìpèdè nínú ètò ipolongo ibò
 - (iii) ìpèdè nínú ètò tàbí aáyan oníròyìn lórí rédìò tàbí télifísàn

7.0 Ìwé Ìtòkasi

Awóbùlúyì, O. (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperí Yorùbá)*. Volume II University Press Ltd., Ibadan.

Babalòla, S.A. (1966). *The Content and Form of Yorùbá Ìjálá*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperí Yorùbá)*. Volume I University Press Ltd., Ibadan.

Bólárìnwá, A. (2016). Culture in Falola and Akinyemi (ed.) Encyclopedia of Yorùbá. USA: Indiana University Press.

Crystal, D. and Davy, D. (1985). *Investigating English Style*. 9th Edition. England: Longman.

Fágúnwà, D. O. (1954). *Àdìítú Olódùmarè*. Lagos: Nelson Publishers.

Ìṣòlá, A. (1978). The Yorùbá Writer's Art. Ph.D Thesis, University of Ibadan, Ibadan.

Qlabode, A. (1992). *LIY 314: Ilò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.

Olateju, M.O.A. (2016). “Language and Style [-listics in Literacy and Routine Communication: The Yorùbá Example.” Inaugural Lecture, University of Ibadan, Ibadan.

_____. (1998). A Syntactic Approach to Literary Discourse Analysis: The Yoruba Example. Ph.D Thesis, University of Ibadan, Ibadan.

Omamor, A. P. (2003). Title Inaugural Lecture, University of Ibadan, Ibadan.

MÓDÙ KETA ÀWỌN ÈRÒJÀ AFÒ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbére iṣaájú
- 4.0 Ìdánilekòó
- 4.1 Ìpín Kiíní: Ìpínsísòrí Èròjà Afò
 - 4.1.1 Ìsòrí I: Àwọn èròjà afò ti àbáláyé
 - 4.1.2 Akíyèsí
- 4.2 Ìpín Kejì: Ìsòrí II: Àwọn Ọnà Èdè/Ọnà Ìṣowólo-èdè
 - 4.2.1 Akíyèsí
- 4.3 Ìpín Keta: Ìsòrí III: Àkànlò-èdè Yorùbá
 - 4.3.1 Kín ni Àkànlò-èdè
 - 4.3.2 Àkànlò-èdè àbáláyé àti àkànlò-èdè tìgbàlódé (tòde-òní)
 - 4.3.2.1 Àkànlò-èdè àbáláyé
 - 4.3.2.2 Àkànlò-èdè Yorùbá tìgbàlódé (tòde-òní)
 - 4.3.3 Akíyèsí
- 4.4 Ìpín Kérin: Ìsòrí IV: Ìwúre (Àdúrà)
 - 4.4.1 Kín ni Ìwúre?
 - 4.4.2 Akíyèsí
- 4.5 Ìpín Karùn-ún: Láárijà Àwọn Èròjà Afò
 - 4.5.1 Akóbá tí iṣàmúlò tí èròjà lè şe fún Afò
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Isé Síše
- 7.0 Ìwé Ìtókasí

1.0 Ìfáárà

Ní Módù Keta yií, iwó yóò kà nípa àwọn èròjà afò tí wón fé. Èyí ni àwọn èròjà àmúlò fún afò gbígbé kalè. A sì tún lè pè wón ní èròjà igbáfòkalè tábí igbóròkalè. Ìsòrí méta ni a pín àwọn èròjà afò sí. Nítorí náà, o ó kà nípa ìpínsísòrí yií, àwọn èròjà tó wà ní ìsòrí kòòkan àti ìwúlò tábí isé tí wón lè şe, yálà nígbà tí o bá bá wọn pàdé nínú afò tábí nígbà tí iwó alára gan-an bá n lò wón. Ní módù yií kan náà, o ó kà nípa àkànlò-èdè Yorùbá. Ọnà méji ni àkànlò-èdè tí ó mágá kà nípa rẹ́ pín sí; àkànlò-èdè àbáláyé àti àkànlò-èdè igbàlódé/àkànlò-èdè tuntun. Léyìn tí o bá ti kà nípa èròjà afò tán, ní iparí módù yií ni o ó tún şe alábàápàdé àwọn ipèdè tó kù diè káat-tó, iyẹn àwọn ipèdè tó ní àléébù kan tábí òmíràñ. Àléébù wọn lè jé nípa pé wón lè ṣinilónà tábí kí wọn ó má bójúmu tó.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà módù yií ni láti jé kí o mò nípa àwọn nñkan tó wà lábé abala métééta tí módù yií pín sí. Ní abala kiíní tí í şe èròjà afò, iwó yóò ní imò nípa àwọn èròjà afò, ìpínsísòrí afò, àti irúfẹ́ èròjà tó wà lábé ìsòrí kòòkan. Ní abala kejì, iwó yóò kà, o ó sì ní imò nípa àwọn èròjà tó jé akànlò-èdè

(ti àbáláyé àti tòde-òní tí a tún mò sí **àkànlo-èdè tuntun**. Ní abala keta, ìwọ yóò ní imònípa àwọn ipèdè kan tí kò bójúmu tó (àṣisọ) tí o gbódò yàgò fún nígbà tí o bá ní se afò.

Gégé bí àfojúsùn, imònípa àwọn nìkan tí a ménubà lókè yíí yóò jé kí o lè se nìkan wonyí:

- (i) Ìwọ yóò lè dárúkọ àwọn èròjà afò, isòrí tí wón pín sí àti işé tí wón ní se nínú afò.
- (ii) Ìwọ yóò lè şàlàyé kíkún lórí àkànlo-èdè, oríṣíí àkànlo-èdè tó wà (ti àbáláyé àti tòde òní pèlú itumò tí wón ní nínú afò, tí ìwọ náà yóò sì le se àmúlò wọn gégé bí o ti tó àti bí ó ti yé nínú afò tó ó bá se).
- (iii) Ìwọ yóò ní imònípa kíkún lórí ewu àti àkóbá tí àpòjù èròjà lè se fún afò.

3.0 Ìbéèrè Isaájú

- (i) Pín àwọn èròjà afò sí isòrí-isòrí, kí o sì dárúkọ àwọn èròjà tó wà lábé isòrí kòòkan
- (ii) Şàlàyé àwọn àbùdá tí a fi lè dá isòrí kòòkan mò
- (iii) Kín ni işé tábí ìwúlò èròjà afò nínú aáyan ibáfòkalè?
- (iv) Dárúkọ àkànlo-èdè àbáláyé márùn-ún àti àkànlo-èdè tòde-òní tábí ibálodé márùn-ún, kí o sì sọ itumò wọn.
- (v) Báwo la se lè dá àkànlo-èdè àbáláyé mò yàtò sí tòde òní?
- (vi) Kín ni a lè se láti yàgò fún àṣíwí àti àṣisọ nínú afò.

4.0 Ìdánilekò

4.1 Ìpín Kiíní: Ìpínsisòrí Èròjà Afò

Isòrí mérin pàtakí ni a lè pín àwọn èròjà afò sí. Àwọn isòrí náà ni:

Isòrí I: Àwọn èròjà afò àbáláyé

Isòrí II: Àwọn ọnà èdè / Ọnà isowólo-èdè

Isòrí III: Àwọn àkànlo-èdè (ti àbáláyé àti tòde-òní)

Isòrí IV: Ìwúre/Àdúrà

Ní báyií, ó yé kí o mònípa àwọn èròjà gan-an, tó wà lábé isòrí kòòkan.
Àwọn niyí:

4.1.1 Àwọn Èròjà Afò àbáláyé

Ìwúre/àdúrà

Orin

Òwe

Ìjìnlè òrò

Àkànlo-èdè

Àló àpamò

Qfò

Eṣe-ifá

Ekún ìyàwó, abbl.

Oríkì

4.1.2 Àkíyèsí

Àwọn èròjà tó wà ní isòrí yíí şe kókó lópólópò fún ìgbáfòkalè, wón sì ti wà tipétipé. Ohun miíràn tó yé kí o tún şàkíyèsí ni àwọn ohun tó ya àwọn èròjà àbáláyé wònyí sótò láàrin àwọn èròjà afò miíràn. Díè nínú àbùdá wọn niyí:

- (i) Wón ti wà tipétipé nínú èdè àti àṣà Yorùbá tó fi jé pé kò sí ìgbà tí a kí í bá wọn pàdé nínú afò, itàkuròsò tábí ibánisòrò. Ìdí niyí tí a fi pè wòn ní èròjà àbáláyé.
- (ii) A kò mo ẹni tí ó şédá àwọn èròjà wònyí, nítorí náà, a kò lè sọ pé ẹníkan báyíí pàtó ló ní wòn. Ìyẹn ni pé nnkan àjọni gbogbo ọmọ Yorùbá ní wòn.
- (iii) Wón ní ohun àdámó tí a fi lè dá ọkòòkan wòn mò, wón sì tún ní ọrò-ìše tí a dá mó ọkòòkan wòn.
Àpeere: kọ: fún orin (korin)
 pa: fún òwe (pa òwe/pòwe)
 sọ: fún ìjinlè ɔrò (sọ ìjinlè ọrò)
 lo: fún ákànlò èdè (lo ákànlò-èdè)
 ki: fún ese ifá (ki ẹsé-ifá)
 kùn: fún yùngbà (kùn yùngbà)
 sun: fún ekún ìyàwó (sun ekún ìyàwó)
 sun: fún rárà (sun rárà)
 kí: fún oríkì (ki oríkì)
 pa/pè: fún ofò (pa ofò/pofò) abbl.
- (iv) Ẹníkéni, yálà ọkòrin, ọsèré, akéwì, ònkòwé tábí aşafò ló ní àñfaàní láti se ìmúlò wòn nínú afò láìsí idíwó tábí pé ẹníkan yóò yé wòn lówó rè wò.
- (v) Wón ní ẹwà àti adùn àdámó èyí tó mú wòn dùn láti gbó sétí.
- (vi) Paríparí è ni pé, èyíkèyí àwọn afò àbáláyé yíí ni a lè fi ohùn orin gbé kalè tábí gbé jáde nínú afò.
Fún èkúnréré àlàyé lórí ọkan-ò-jòkan àwọn èròjà alohùn tí a ti ménú bà yíí, wo ìwé tí O.O. Qlatunji kọ, tí ó pè ní *Features of Yorùbá Oral Poetry*, ojú-ewé 67 – 189, kí o sì kà á dáadáa.

4.2 Ìpín Kejì: Àwọn Ọnà-Èdè/Ìṣowólo-èdè

Iwò yóò rántí pé isòrí mérin ni a pín àwọn èròjà afò sí. Léyìn àwọn èròjà àbáláyé tó wà ní isòrí kiní, Ọnà-èdè ni ó wà ní isòrí kejì. Ọnà èdè yíí kan náà ni a tún lè tóka sí gégé bí Ọnà Ìṣowólo-èdè. Díè nínú àwọn èròjà tó wà lábé Ọnà-èdè/Ìṣowólo-èdè nìwònyí:

- Àwítúnwí
- Àfiwé tààrà
- Àfiwé elélòó (métáfò)

- Àdàpè
- Ìsohundèèyàn (tàbí ìsó-ènìyàndohun)
- Ìfohùnpèèyàn
- Ìfòròdárà
- Àyálò òrò
- Èdà-òrò
- Eka-èdè
- Èdè-àtijó, abbl.

4.2.1 Àkíyèsí

Àkíyèsí tó yé kí o şe àti ohun tó tó fún ọ láti mò nípa àwọn èròjà tó wà lóbé ọnà èdè ìsòrí yií niwònyí:

- (i) Àwọn èròjà yií (ọnà-èdè/ ìṣowólo-èdè kí í şe àdáyébá tábí àjoni gégé bí àwọn tó wà ní ìsòrí kiíní. Wọn jé èròjà alátinúdá tí aşafò, yálà òñkòwé, ọkórin tabí pèdèpèdè fúnra rẹ şèdá nínú afò tábí isé ọnà rẹ.
- (ii) Àwọn èròjà yií kò ní òñkà, wón pò yanturu, wón sì wà ní eléka-n-ka tábí ní oríṣííriṣíí.
- (iii) Òkòókan èròjà tó wà lóbé ọnà-èdè/ìṣowólo-èdè ló ní àbùdá àdámó tí a fi lè dá a mò àti isé tí ó ní şe nínú afò. Gégé bí àpèere, àbùdá àfiwé tààrà yàtò sí àwítúnwí, bẹè ni àbùdá àti isé àdàpè yàtò sí ti àfidípò tábí métáfò.
- (iv) Aşafò tábí pèdèpèdè tó bá tó gbangba sun lóyé níkan ló ní şàmúlò ọnà èdè nínú isé rẹ nítorí wón nílò ojú-inú, àròjinlè, ẹbùn-ìmòónṣe, ọgbón-àtinúdá àti ìmèdèélò. Àwọn aşafò sì gbóná ju ara wón lọ nípa èyí tó fi jé pé, a mọ àwọn òñkòwé ewí, itàn-àròsò tábí eré-onítàn tí a lè fi bátànì ìṣowólo-èdè wón dá wón mò. Gégé bí àpèere, Akínwùmí ìṣòlá féràn ọrò apanilérin-ín (fàbú), àwítúnwí oníbátànì la fi dá ìṣowókòwé D. O. Fágúnwà mò, Adébáyò Fálétí féràn láti máa lo àwọn ọrò àtijó, ọrò àgbélérò àti èka-èdè. Ní ti Oládèjo Òkédiji, ohun tí a fi dá a mò ni ọrò-àyálò láti inú èdè Geésì, Hausa, Igbo àti àwọn èka-èdè lóríṣííriṣíí. Bákán náà ni ó jingíri nínú ìṣàgbélérò òwe Yorùbá àti titún àwọn Yorùbá pa ní ọnà tí ó yàtò gédégbé sí bí a ti şe ní pa wón nínú èdè àti àṣà Yorùbá. Wo àpèere yií: “Ógèdè dudú kò yábusán, pupa ló şe é dín dòdò”.
- (v) Yàtò sí ewan àti adùn tí ọnà ìṣowólo-èdè fi ní dásò ró afò tábí isé-ọnà, wón mú kí isé ọnà dánílórùn àti dánílárayá. Wo àpèere wònyí:
 - isé ìtēnumó àti ìránnilétí – àwítúnwí
 - isé ifòròyàwòrán sí ni lókàn – àfiwé-tààrà, àfiwé-élélòó (métáfò)
 - pípé ọrò sọ tábí dídá ọrò pè – Àdàpè
 - gbígbé àbùdá ohun tí kí í şe abémí wó abémí (èèyàn) bí i kí a gbé isésí igi wó ènìyàn – ìsohundèèyàn
 - gbígbé àbùdá àti isésí ènìyàn wó ohun tí kíi s, ènìyàn tábí ohun tí kò lémií
 - àpèjúwe tábí àlàyé şíse – àfiwé tààrà àti àfiwé élélòó.

- Isé ẹwà èdè, adùn àti idánilarayá – gbogbo wọn ló ní ojúše yií.
- Paríparí rẹ ni pé ògo, iyì àti èye wà fún aşafò tó lè şe àmúlò ọnà-edè dáadáa nínú afò rẹ nítorí àwọn ọsùnsùn afò (olùgbó) a máa pàtewó, wọn a máa yònbo, wọn a sì tún máa káràmáásìkí aşafò béké nípa fífún un ní èbùn owó àti irúfẹ èbùn miíràn.

Gégé bí àfikún fún èkúnréré àlàyé àti àníkún imò lórí àwọn ọnà-edè tó wà lábẹ isòrí yií, paápàá nípa àwọn ọnà edè bíi, àwítúnwí, àfiwé tààrà, àfiwé elélòó, ifòròdárà, abbl. O ní láti ka iwé Olátúnjí tó pè ní *Features of Yoruba Oral Poetry* (1984, o.i. 17 – 58). Bákán náà ni o lè kà nípa bátanì ịṣowólo-edè àwọn ògbóntarigi ònkòwé lítírészò Yorùbá bíi D.O. Fágúnwà, Adébáyò Fálétí àti Oládèjọ Okédijí nínú isé Oládèjú tó pè ní *Inaugural Lecture*, 2016; o.i. 22 – 54). Ìwé miíràn tó tún lè wúlò fún ọ ni *LIY 314: Ilò-edè Yorùbá (Use of Yoruba)* tí External Studies Programme, (1992) ti Fásitì ilú Ibàdàn. Ìrànwó gidi ni àwọn iwé itókasí yií yóò jé fún ọ bí o bá wá wọn rí, tí o sì kà wón. Olùdánilekóó yií sì lè ràn ó lówó láti şe àwári wọn bí o bá gbiyànjú láti béké lówó rẹ.

4.3.1 Ìpín Kéta: Àkànlò-èdè Yorùbá

4.3.1 Kín ni Àkànlò-èdè?

Àkànlò-èdè ni ipèdè tábí gbólöhùn tí àwọn ọrò tó jé àkóónú rẹ kò níí şe pèlú itumò tí irú ipèdè béké ní. Ìyen ni pé, a kò lè ti ara àwọn ọrò tó jé àkóónú ipèdè tábí gbólöhùn náà mọ itumò rẹ. Wo àpẹẹrẹ wònyí:

- (i) bá ẹsè sòrò (sáré)
- (ii) fi àáké kórí (yarí/şe agídí)
- (iii) kan ojú abé níkòó (sọ òótó ọrò tábí òkodoro ọrò), láì pé irú ọrò béké sọ.
- (iv) fi ọrò sábé ahón sọ (láifi gbogbo ẹnu sòrò tábí láila ọrò móle tábí sọ ó gégé bí ó ti rí)
- (v) féra kù (lóyún)
- (vi) rejú (sùn)
- (vii) forí jálé agbón (kàn/ko ijàngbòn)
- (viii) tè sòrò (sòrò ní bòónkélé)
- (ix) Bá òde pàdé (pa owó tabí rí tajé şe)

Bí o bá wo àwọn ipèdè tábí gbólöhùn òkè wònyí, o ó rí pé itumò àwọn ọrò tó wà nínú ipèdè kòòkan kò níí şe pèlú itumò tí ipèdè tó jé àkànlò-èdè ní, tábí kí o fi kún itumò tí o ní. Èyi rí béké nítorí pé àkànlò-èdè jé ipèdè tó máa ní itumò kan pàtó tí gbogbo èniyàn tábí àwọn elédè yen ti mọ mó ipèdè náà.

Bí a bá sọ pé “ká fi ọrò kan şe òkú òru”, şe ohun tí ó túmò sí ni kí a sọ ọrò béké ní òru-gànjó (ögànjó òru) ni àbí kín ni ká sọ pé ó túmò sí? Rárá o? Itumò rẹ ni pé ká fi ọrò náà şe ọrò àsírí tábí kí a sọ ó ní ikòkò láiše ní

gbangba. Wo àpeéré yií bákan náà, “jé kí á tè sòrò”. Ohun tí àkànlò-èdè yií túmò sí ni pé “kí á sòrò ní bònkélé”, kí í şe pé kí á tè tàbí doríkodò nígbà tí a bá ní sòrò. Ohun tí à ní sọ, tí a sì ní tenumó ni pé, inú àṣà ni ìtumò àkànlò-èdè wà, ìtumò kan náà ni àkànlò-èdè sì máa ní fún gbogbo èniyàn tó ní èdè yen.

4.3.2 Àkànlò-èdè Àbáláyé àti Àkànlò-èdè Tuntun/Tòde-òní

Ònà méjì pàtó ni a lè pín àkànlò-èdè Yorùbá sí ní ojumó tó mó lóde òní:

- (i) Àkànlò-èdè Àbáláyé
- (ii) Àkànlò-èdè Tìgbálódé

4.3.2.1 Àkànlò-èdè Àbáláyé

Gége bí a ti ní bá ɔrò bò télè, tí iwo náà sì ní kà á, tí o sì ní fi ɔkàn bá a lo, a ti sọ ó télè pé inú àṣà ni àkànlò-èdè wà. Bí èniyàn kí í bá şe ɔmo bíbí Yorùbá, kò lè mọ ìtumò àkànlò-èdè tàbí kí ó lò ó, àfi bí ó bá kó ọ. Ọkan nínú idí rẹ níyí tó fi jé pé, bí èniyàn bá fé kó èdè elédè, onítòhún ní láti gbé pèlú àwọn elédè tàbí kí ó fara mó wọn, kí ó lè gbó èdè náà ní àgbójé, kí ó sì tún lè sọ ó gaaraga pèlú ìtumò tó péye. Irú àwọn àkànlò-èdè tí a ménú bà lókè tàbí ʂaajú nínú èkọ yií jé àpeéré àkànlò-èdè àbáláyé nítori pé wọn ti wà nínú èdè télétélè, àti pé ibi tí wòn pò dé, kò dàbí eni pé enikan wà tó lè mò wòn tán. Ojoojumó ni ìmò èniyàn ní pò sí i nípa wòn. Àkànlò-èdè tí èniyàn bá sì ti gbó rí àti èyí tí ó ti mò rí ni ó lè ní àñfààní àtimọ ìtumò rẹ tàbí àtilò ó.

Ìfikóra I

Ní báyíí tí o ti mò nípa ohun tí à ní pè ní àkànlò-èdè nínú èdè Yorùbá, gbìyànjú láti sọ ìtumò àwọn àkànlò-èdè méwàá tí a kọ sílè yií:

1. ròrun
2. papòdà
3. rèwàlè àṣà
4. filè ʂaṣo bora
5. ta téru nípàá
6. wàjà (wò inú àjà)
7. wò káà ilè lò
8. r'Ekó lò rèé raṣo
9. gbékuru jẹ́ lówó ẹbóra
10. dágbére fáyé

Gége bí ìdánrawò ránpé, kọ ìtumò tí àkànlò-èdè tó wà ní nójmbà 1 – 10 sílè, kí o tó ka ìdánilékòjó yií síwájú. Nígbà náà ni iwo yóò mò bójá ìtumò tí o fún ọkòòkan wọn wólé tàbí kò wólé. Má şe jé kí ó jé iyàlénu fún ọ pé ohun kan náà ni àwọn àkànlò-èdè 1 – 10 túmò sí, èyí tí í şe ‘kú’ tàbí ‘kí èniyàn kú’. Ìyéni pé ìtumò kan náà ni gbogbo wòn ní. Èyí kò yé kí ó yà

ó lénú bí o bá fí ojú èdè àti àṣà Yorùbá wo àwọn àkànlo-èdè náà, tí a ti mò bí ení mowó. Bí o bá wò wón dáadáa, o ó ṣákíyésí pé wón jé ḥonà èrọ tábí ḥonà miíràn tí à ní gbà láti se àdàpè fún ọrò-iṣe ‘kú’ láti fí hàn pé ení yen tí à ní sọ ọrò rẹ́ ti kú. Ní kúkúrú, àdàpè jé ḥonà tí à ní gbà sọ ọrò kan láijé pé a sọ ojú abé níkòó. Irú ipèdè báyíjé ḥonà isowólo-èdè, ó sì jé ara àṣà Yorùbá. Gbogbo ọmọ Yorùbá ló ní òye itumò irufé ọrò àkànlo-èdè bẹ́ pèlú imòsílara tí irú ọrò bẹ́ ní, yálà fún aşafò (pèdèpèdè) tábí ḥosunsún afò (olùgbó).

Wàyí ò, tí o ti kà nípa àkànlo-èdè àbáláyé, gbiyanjú láti kó àkànlo-èdè Yorùbá tó jé ti àbáláyé méwàá sílè, kí o sì ṣàlàyé irufé itumò tí wón ní nínú èdè Yorùbá.

4.3.2 Àkànlo-èdè Yorùbá Tìgbálódé

Àkànlo-èdè töde-òní náà ni à ní pè ní àkànlo-èdè tuntun. Yàtò sí àkànlo-èdè àbáláyé tí wón ti wà télè, àwọn àkànlo-èdè tuntun sèsé dáyé ní tiwọn ni. Bí ó tilè jé pé wón tuntun, wón sèsé dáyé, a kò mo ení tí ó şédá wón tábí tí ó kókó lò wón, tábí tí ó kókó gbé wón jáde. Ohun tí ìwádií fihàn, ní ḥonà àkókó ni pe, àwọn olórin, akéwì, ḥoséré àti ḥonkòwé ló sáábà kókó máa ní lò wón, kí wón tó di ilúmò-ón-ká tábí gbajúmò nígboro. Kí i se pé èniyàn tí kò jé ḥukan lára àwọn tí a dárúkó kò lè şèdà àkànlo-èdè tìgbálódé, àmò yóò pé kí irú àkànlo-èdè bẹ́ tó fojú hànđe. Àwọn ḥoséré, akéwì àti ḥokòrin ní àñfàaní tó ju ti ará ilú tábí èniyàn lásán lọ nípa gbígbé àkànlo-èdè tuntun jáde àti şíše itànkálè rẹ́, àmò èyí rorùn púpò fún àwọn olórin, akéwì àti ḥoséré nítorí wón lè gbé àkànlo-èdè tuntun jáde ní ojú agbo eré tábí nínú àwo orin tuntun tí wón sèsé gbé jáde.

Ohun kejì tí ìwádií fí hàn ní pé, ohun tó fa sábàbí àkànlo-èdè tuntun ni àwọn àṣà ighálódé, imò èrọ àti idàgbàsókè tó bá àwùjò láti ipasè imò tuntun àti idàgbàsókè nínú ọrò ékó, ọrò işèlú, ọrò ẹsìn, işe ḥogbin, etò ibánisòrò, abbl. tó sọ ilé ayé di ‘ayélujára’ tábí ‘ayélukára’. Ohun tó mú kí ó şeéše fún àwọn ilosíwájú àti idàgbàsókè tí à ní sọ yií ni imò èrọ, imò ijìnlè sáyénsì àti ipèsè oríṣíríṣíi èrọ ibánisòrò àti èrọ ayára-bí-àṣá tó mú kí itànkálè àti iròyín ohun tó şelè ní ihà ibí kan ní àgbáyé di mímò jákéjádò orílè-èdè àgbáyé. Àwọn tó ní gbé iròyín báwonyí káàkiri ni àwọn ḥosérí èniyàn tí a ti dárúkó bíi olórin, akéwì, ḥoséré, abbl., nítorí pé işe wón ni, ojúse wón sì ni láti se èyí. Àmò kókóró kan wà tó ba eyín ajá jé. Kókóró náà ni pé èdè àjèjì (bí èdè Gèésì, Faranse, èdè Jamaní tábí èdè China, abbl) ni wón fí ní şe itànkálè àwọn idàgbàsókè àti işèlè àgbáyé bẹ́. Ó dàbí pé işoro wà fún àwọn ḥoséré àti onisé-ḥonà Yorùbá láti ṣàlàyé àti şàpèjúwe àwọn işèlè àgbáyé tuntun tí à ní sọ yií ní èdè Yorùbá.

Ònà àbáyó kan şoşo láti borí işoro tó èdè-iperí fún àwọn ohun tuntun tí àtòhúnrinwá yií dá sílè ló şe okùnfà şíséda àwọn àkànlo-èdè tuntun tí à ní sọ yií. Ùyen ni pé, wón gbódò wá ọrò Yorùbá tó lè ṣàlàyé, şàpèjúwe, tó ó

sì tún lè sọ nípa èrò tuntun, èrò tuntun, işèlè tuntun àti ìmò tuntun tó ní sèngèrè sóde ayé. Bí kò bá sí èyí, a jé pé léyìn-léyìn tí olobe ní sọ ni ilè Yorùbá yóò wà. Kí èyí má ba à rí bẹ́ ni àkànlò-èdè tuntun fi wáyé kí àwọn Yorùbá náà lè jé alájopín ohun mèremèrè tuntun tó wà nílē ayé lóde-òní, kí igbé-ayé sì tún rorùn ju ti àtèyìnwá lò.

Kí á tó tè síwájú, ó yé kí á sọ ó pé oríkì tí a fún àkànlò-èdè àbáláyé kò yàtò sí èyí tí a fún ti igaálódé. Ìdí èyí ni pé àkóónú ɔrò tó wà nínú ipèdè àkànlò-èdè igaálódé náà kò ní í şe pèlú itumò tí ó ní lópòlòpò igaà. Okan lára ònà àtiborí ìṣòro èdè-iperí fún àwọn ohun èlò tuntun tó délé ayé ni láti yá ɔrò lò láti inú èdè miíràñ. Díè lára irúfè ɔrò àyálò bẹ́ ni:

kòmpútà fún ‘**Computer**’

yàhúù fún ‘**yahoo**’

gúgù fún ‘**google**’

télfísàn fún ‘**television**’

rédiò fún ‘**radio**’

Bákán náà, a lè fi gbólöhùn şàlàyé tàbí şàpèjúwe ohun tí ó wà lókàn wa tí a fé sọ jáde. Wo àpèrè wònyí:

èrò ayélukára/ayélujára fún ‘**global system of mobile communication**’
itákùn-àgbáyé fún ‘**internet**’

èrò ibánisòrò alágbèéka fún ‘**mobile phone**’

ikànnì ayélújára fún ‘**social media**’

ikànnì abánidórèé – ‘**facebook**’

ikànnì kí ló ní şelè? fún ‘**whatsapp**’

ikànnì alawòrán – ‘**instalgram**,’ abbl.

ikànnì abéyefò fún ‘**twitter**’

Yàtò sí àwọn ònà méjì tí a sọ yií àti àwọn ònà miíràñ tí a lè gbà mú èdè kan wònu èdè miíràñ tàbí tí a lè gbà şèdá ɔrò tuntun, şíşèdá àti şíše àmúlò àkànlò-èdè tuntun jé òna kan pàtó tí ó pagidínà ìṣòro tí ó lè wáyé nípa ibánisòrò.

Ní báyíí, àwọn àkànlò-èdè tuntun tí à ní sọ yií ti wópò, wón sì ti ní rá pálá wó inú èdè Yorùbá débi pé, ojoojúmó ni wón ní pò sii. Wo àpèrè wònyí, pèlú itumò tí wón ní tàbí kókó-èrò tí à ní lò wón fún tàbí tí à ní fi wón gbé jáde.

- ègúnjé (owó èyìn/rìbá)
- jéun síkùn (gba owó èyìn/rìbá)
- jéun sápò (gba owó èyìn/rìbá sápò)
- ká bánà nígboro ayé (dójú tì ní gbangba/kàn lábùkù)
- gbé móra (paró fún)
- iròyìn éléjé (iròyìn tí kí í şe òótó tàbí tó jé iró)
- lèpò (fímò şókan, bá ré/bá dógbá)
- tè é sójú è (òrò osèlú/dìbò fún)

- léèkan sii (fi ìbò gbée wólé léèkejì)
- gbájú-è (oníjibítì èèyàñ)
- jábó (gbénu sôhùn-ún tàbí dáké ɔrò síso lórí èrø ìbánisòrò
- wasobia (náírà márùn-ún owó ilè Nàijíríà)
- gbóriwólé (gbà fún/bá lára mu)
- gsm lomø (òpùrø èníyàn/omø tó jáfáfá)
- túráyà lomø (obìnrin tó jé éni-mo-rí-ma-bá-lo/omø tó se é gbékèlé)
- kári-go (fún onímótò: máa lø)
- àjáàbalè (íròyìn tuntun tí kò ní àmúlùmálà
- tìfun-tèdò (íròyìn èkúnréré)
- gbénu sii (gbà wólé)
- énu gbé (kò sówó lówó/ebi í pa mi)

Ifikóra II

Şe bí ọmø Yorùbá ni ìwø náà, o ti mọ ohun tí à ní wí tàbí tí à ní sọ bí a bá sòrò nípa àkànlò-èdè igaìlódé. Bí èyí bá rí bẹ́è:

- (i) Sọ itumò àkànlò-èdè igaìlódé wònyí:
- ìmúnitì
 - gbé bódì şánlè
 - oṣòdi òkè
 - ọmø arápálá
 - àgbálágbi
 - já mi sí i
- (ii) Sọ àkànlò-èdè igaìlódé méwàá miíràñ, yàtò sí àwọn tí a ti lò gégé bí àpẹere. Fi èyí şowó tàbí ránshé sí olùkó re.
- (i)
 - (ii)
 - (iii)
 - (iv)
 - (v)
 - (vi)
 - (vii)
 - (viii)
 - (ix)
 - (x)

4.3.3 Àkíyèsí

Àkíyèsí tó yé kí o se nípa èròjà afò yíí, àkànlò-èdè, yálà ti àbáláyé tàbí ti òde-ònì tàbí igaìlódé:

- (i) Àkànlò-èdè ni gbogbo won, ìyen àwọn méjéejì
- (ii) Isé kan náà ni wón ní se gégé bí àkànlò-èdè fún ìbánisòrò, sùgbón ìwònba èníyàn, pàápàá àwọn ọdó ló ní lo àkànlò-èdè tuntun.

- (iii) Inú ipèdè ojojumó ni àkànlò-èdè àbáláyé ti wópò, sùgbón inú èdè ewí tàbí ipèdè ewí ni àkànlò-èdè tuntun ti peléke jùlo.
- (iv) Àkànlò-èdè ní àbùdá-àdámó apanilérin-ín tàbí àwàdà
- (v) Àwọn méjéèjì la lè şamúlò nínú afò, yála afò tí a fi òrò énu se tàbí èyí tí a kó síté (afò alákósíté)

4.4 Ìpín Kérin: Ìwúre (Àdúrà)

Òkan pàtakì lára àṣà Yorùbá ni ìwúre. Ìwúre yií náà ni à ní pè ní **àdúrà**. Yálà ní òwúrò, ḥsán tàbí alé, ìwúre tàbí àdúrà kíí wón nínú ɔrò àwọn Yorùbá. Egúngún kan tilé ní bẹ́ ní ilé Yorùbá, pàápàá ní ilú Ibàdàn, tí a mò fún àdúrà tàbí ìwúre síše. Gégé bí o ti se mò, egúngún dúró fún àwọn baba-ńlá wa, ohun ti a sì mò wón mó ni ìwúre tàbí àdúrà fún àwọn ọmọ, mòlébí àti èniyàn wọn tó kù ní òkè erùpè. Àmọ́ sá, ìwúre ti eégún Atípákó yií pò lápójù. Nítorí idí yií, bí ẹníkan bá féràn àdúrà síše wọn á fi irú ẹni bẹ́ wé egúngún atípákó. Wọn á sọ pé olúwarè ní şadúrà bí Atípákó.

Gégé bí àpẹ́éré, wo ìwúre isálè yií tí ẹníkan fi ní kí àwọn ɔré, aládùúgbò àti mòlébí rẹ́ fún ọdún:

- (a) Ọdọdún là á rórógbó
Ọdọdún là á ráwùsá
Ọdọdún là á rómọ obì lórí àté
Ọdọdún ni s'apo rúwé
Ọdọdún lèrùwà wà
Mo rí yín lódún yií
N ó rí yín léémín-in
Kò síkú, kò sárùn
Kò sóṣì, kò sófò
Àísàn kò ní șeyín şemí o
Àpò sásamùrá ò gbé rí...
Owó ò ní gbé lápò gbogbo wa
Àgbárá kíí fo kótò,
Ire igbà gbogbo ò ní fò wá o.
Ààbò, àánú, ojúure Èdùmàrè, kó máá jé tiwa
Àṣeyí şamódún o!

Wo àpẹ́éré yií, bákan náà:

- (b) Lórúkọ Ení tó ni ayé àti ɔrun
Ó máá máá dára fún yín şáá ni
Àti ọtá ilé àti ọtá òde
Àti amoniṣeni àti afàímóniṣeni àti aṣenibánidárò
Èyíkèyí nínú wọn, nínú ayé yií, kò ní rí ọdún tó ní bò
Gbogbo ẹní tó gba ibòdè nínú ayé yín, nínú ilé yín
Gbogbo wọn pátápátá l'Olórun á fà tu
Gbogbo àwọn tó bá ti sọ pé e ò ní dé ibi tOlórun fé mú yín dé
Wọn ò ní rí ọdún tó ní bò séé
Kálé òní ó tó lé,

Gbogbo àwọn tó n̄ dènà ayò yín, ilè á gbé wọn mì
 Ohun gbogbo tí è n̄ fē fún rere láikù kan
 Olórun á şe é fún yín
 Bèrè láti ı̄sinsinyí lo,
 Ohunkóhun tó wù té e bá dawólé
 Ó māa yorí sí rere şáá ni
 Olúwa á lò yín láti şe'yanu
 E é délé báre
 Lójú ɔnà yín e ó pàdé ire lónà
 Ayò yín a māa kún şáá ni
 Èyin náà á sin Olórun dópin
 Níjọba Olórun, a ò ní wá a yín tì
 Béè ló māa rí
 Orí yín ò ní kọ àdúrà
 Tiyín ò ní şoro ó şe
 Ayò yín á kalè
 Ewé ńlá yín kò ní rú wéwé láé
 Béè ló māa rí
 Àààamín-in.

4.4.1 Àkíyèsí

- (i) Ìwọ yóò rí pé àdúrà tábí iwúre àkókó (a) wà ní ibámu pèlú ilànà iwúre ti àbáláyé, ti ikejì (b) sì jé iwúre ní ilànà ti òde-òní, pàápàá ti ɛsin igbàgbó (iwúre ti Olùşó Àgùtàn E. A. Adébóyé ti Redeemed Christian Church of God (RCCG) şe gégé bí iwúre àşekágbá ipàgó olódqodún ti ijọ náà ti ọdún 2019)
- (ii) Ìwúre méjéjì ló fi igbàgbó hàn nínú Olórun àti pé ọdò Rè ni wón darí àdúrà tábí iwúre sí.
- (iii) Ìwúre méjéjì ló bérè fún ẹmí gígùn, àlàáfià, àşeyorí, ı̄şegun lórí ọtá àti àabò. Gbogbo iwónyí wà lára ohun tí iwúre Yorùbá sáábà māa n̄ dá lé.
- (iv) Njé ìwọ şe akíyèsí pé iwúre àkókó wá láti ọwò eni tó jé elésin tábí eni tó ní igbàgbó nínú ɛsin àbáláyé; tí iwúre kejì sì jé ti onigbàgbó. Ó yé kí o şe akíyèsí pé ipèdè iwúre kejì fi hàn pé ẹni tó şe é jé ọmọ Yorùbá tí ó jé elésin igbàgbó ni, àti pé èyí hàn gbangba nínú ipèdè rè.
- (v) Ìwọ náà lè gbiyànjú láti gbé iwúre kan kalè lórí kókó ọrò kan tó ó bá wù ó, yálà ní ilànà iwúre ti àbáláyé tábí òde-òní.

4.4.2 Ìpín Karùn-ún:Láárijà Àwọn Èròjà Afò

Gégé bí ikádií fún módu këta yií, ó yé kí a sọ pàtakì tábí láárijà èròjà afò lápapò. Kókó ohun tí a ti gbiyànjú láti sọ láti ibèrè módu yií ni pé, bí àwọn èròjà amóbèdùn, bii ata, àlùbósà, irú, iyò, magí, abbl., şe rí nínú

qbè, bẹ́ gélé ni àwọn èròjà afò rí fún ìgbáfokalè, ìgbóròkalè, itàkuròso tábí ibánisòrò. Ní kúkúrú, láárijà wọn ni:

- (i) Látí jé kí afò dúró-o-re, kí ó sì tún tasánsán kó lè múnilókàn láti ipasè bátànì iṣowólo-èdè inú afò.
- (ii) Látí jé kí afò peregedé, kó fi gbòròrò jékà (gbayì) dé ibi kí á kan sáará sí asafò.
- (iii) Látí fi àtinúdá, ìmòónse àti ìmèdèélò aşafò hàn.

4.4.3 Àkóbá tí Iṣamúlò Èròjà lè şe fún Afò

Àwọn Yorùbá a máa so pé “àpójù èròjà a máa ba qbè jé”. Njé bẹ́ gégé ni ó rí fún èròjà nínú igbóròkalè/igbáfokalè. Ọnà miíràn tí a lè gbà şe ibéèrè yíi ni: “àpójù èròjà le ba afò jé bí?”. Etí ni àálà filà, ipénpéjú sì ni àálà fún gèlè. Bí oge bá pò lápójù, ó lè ba oge tábí ológe je. Àpójù iyò nínú qbè kí í jé kí qbè ó şéé je. Íwòntunwònsì sì ló yé gbogbo nnkan láyé. Àṣilò àti àpójù èròjà lè şe àkóbá aláilégbé fún afò, Ḳsùnsùn afò àti aşafò fúnra rè. Àkóbá tí ó lè şe niwònyí:

- (1) Bí èròjà bá pò jù, ó lè pagidínà ìgbóra-eni-yé
- láarin aşafò àti àwọn Ḳsùnsùn afò
- *- ìtumò tábí kókó èrò inú afò le má yé aşafò bòròbòrò nítorí èrò àti ìtumò tí àwọn

èròjà kan máa ní mú lówó, gégé bí o ti máa ní hàn nínú ewì.
Àpeére: Qfà ní fa Ọlófà lésè, ánbòsibósí eni tó ní gbé ilú Ọfà lásán.
Ípèdè yíi jé èròjà alohùn (òwe) tí a lè fi kilò fún èniyàn kan kó má şe ohun kan, tábí kó má lówó sí ohun kan, kó má ba à bu ú lówó, nítorí àwọn kan tí wón nífòn-léékánná jù ú lọ ti şe bẹ́ tó sì já jó wọn lójú. Ọnà-èdè tí a fi şe àgbékalè afò (òwo) yíi ni ifòròdárá. Èniyàn ní láti mọ itàn tó pàdí òwe yíi kí ó tó mọ rírí èròjà àti ìtumò tábí èkó ijinlé tí a lè fà yo.

Àpeére miíràn: Ìbàdàn ò gbonílè bí àjèjì
Ípèdè yíi jé èròjà alohùn láti inú oríkí ilú Ìbàdàn, ó sì ní ìtumò pónna:

- (i) Ìbàdàn kí í gba onílè (iyen omọ bíbí ilú Ìbàdàn) gégé bí ohun tábí ẹran irúbò tábí ẹran àmúsétùtù.

- (ii) Ìbàdàn kí í gbe onílè, bí kò şe àjèjì.

Órò tó şe okùnfà pónna nínú ípèdè yíi ní “gbonílè”, èyí tó lè ní ìtumò méjì yíi:

- (1) gbà (gégé bí ètùtù fún iṣèrúbò)
gbàjòjì
- (2) gbè (şe àñfààní fún iṣerere)

Bí aşafò kò bá şóra láti lo èròjà yíi ní ògangan iṣèlè tó bójúmu, iṣinilónà àti wàhálà ni yóó dá sílè.

- (2) Àṣilò èròjà lè so aşafò di aláimòn-ón-şe. Bí aşafò bá fi Òjó pe òjò, tí ó fi àwò dúdú pe pupa tábí tí ó pe “remo” (orúkó àdúgbò kan ní ilú Ìbàdàn ní “Arémo” (orúkó òògùn tó ní jé kí obìnrin bímö), tábí

kí o pe Mágòódò (orúkó àdúgbò kan ní ìlú Èkó) ni Mágódò (orúkó tí kò ní itumò kankan). Àṣìwí baba àṣìṣo nìwònyí, àkóbá ñlá ni irú è máa ní se fún afò.

- (3) Bí èròjà bá pàpòjù, ẹwà, adùn, idánilárayá tó rò mó irúfé èròjà bẹ́è lè kun ni lóorun débi pé a kò níí fi iyé sí isé tí a fé fi afò jé.

Nítorí idí èyí, şókí àti iwòntunwònsì ni isàmúlò èròjà gbódò jé. Afò tó bá jé eléwì níkan ni àpòjù èròjà ti lè má bàjé nítorí pé òun ló fi ní şara rindin.

5.0 Isóníṣókí

Ní ipín keta yií, o ti kà nípa àwọn èròjà afò. Isòrí mérin, ní pàtakì, ni àwọn èròjà afò náà pín sí:

- (i) Áwọn èròjà àbáláyé (b.a. orin, òwe, àkànłò-èdè, abbl.)
- (ii) Áwọn ọnà-èdè/ọnà isowólo-èdè (b.a. àfiwé-élélòjó, àfiwé-tààrà, àwítúnwí, ẹdà-òrò, àdápè, abbl.)
- (iii) Àkànłò-èdè (àbáláyé) (b.a. rejú, férakù, abbl.) àti àkànłò-èdè tìgbálódé (b.a. ègúnjé, jéun sápò, tè é sójú è, iròyìn éléjè, abbl.)
- (iv) Íwúre tàbí àdúrà, yálà ní ibámu pèlú ilànà èsin àbáláyé tàbí ti èsin tòde òní bíi ti èsin igagbó (èsin kíritení)

Bákan náà la pe àkíyésí rẹ sí ìwúlò àwọn èròjà afò wònyí àti oṣé tàbí àkóbá tí wón lè se bí a bá lò wón ní àpòjù. Sé àpòjù èròjà a máa ba ọbè jé.

6.0 Isé Síše

- (i) Dárúkó àwọn èròjà afò, kí o sì tún wọn sí isòrí isòrí.
- (ii) Se atótónu lórí láárijá èròjà afò.
- (iii) ‘Àpòjù èròjà a máa ba ọbè jé’. Fi ojú gbólóhùn yií wo isàmúlò èròjà fún afò síše.

Ìwé Ìtòkasi

Olabode, A. (1992). *LIY 314: Ilò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.

MÓDÙ KÉRIN ÀSHÍWÍ, ÀSHÍTÚMÒ ÀTI ÀSHÍSÓ

- 4.1 Ìfáárá
- 4.2 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 4.3 Ìbéèrè Ìshaájú
- 4.4 Ìdánílékòó
- 4.1 Ìpín Kiíní: Àshíwí?
 - 4.1.1 Kín ni Àshíwí?
- 4.2 Ìpín Keji: Àshítumò ɔrò/Èdè
 - 4.2.1 Kín ni Àshítumò?
- 4.3 Ìpín Kéta: Àshísó
 - 4.3.1 Kín ni Àshísó?
 - 4.3.2 Àkíyèsí
- 5.0 Ìsoníshókí
- 6.0 Isé Síse
- 7.0 Ìwé Ìtókasí

4.1 Ìfáárá

Ohun tí Módù kérin yií dálé, tí o ó kà nípa rẹ ni irúfẹ àshíwí ɔrò tàbí gbólöhùn, àshítumò àti àshísó. Àshíwí ɔrò ni sísi ɔrò tàbí gbólöhùn wí, nígbà tí àshítumò níí se pèlú ká túmò ɔrò kan tàbí gbólöhùn láti inú èdè miíràñ, paápàá jùlò láti inú èdè Géésì sí èdè Yorùbá lónà òdì tàbí ònà tí kò bójúmu. Ní ti àshísó, èyí ni sísó ohun tí kò yé ká sọ, tàbí kí a sọ ohun kan ní ònà tí kò yé kí á gbà sọ ó. Sé àwọn Yorùbá sọ pé, àshíwí ni baba àshísó. A pe àkíyèsí rẹ sí àbùkù, èté àti ikórira tí irúfẹ ipèdè aláibójúmu tí a kà sílè yií le kó bá aşafò, pèdèpèdè tàbí sòròsòrò tí kò bá kíyèsára.

4.2 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà olùdánílékòó fún ọ ni kí o mọ irúfẹ àwọn ipèdè akó-àbùkù-báni wònyí (àshíwí, àshítu àti àshísó) kí o sì lè yàgò fún wọn ní gbogbo ìgbà tí iwo bá ní gbé afò kalè. Gégé bí àfojúsùn, iwo yóò lè gbé afò tó péye, tó sì gún régé kalè, irúfẹ afò tí kò ní:

- (i) Àshíwí
- (ii) Àshítumò,
- (iii) Àshísó

4.3 Ìbéèrè Ìshaájú

Pèlú àpeere, dáhùn àwọn ibéèrè wònyí:

- (i) Kín ni àshíwí nínú afò síse?
- (ii) Kín ni àshítumò nínú afò síse?
- (iii) Kín ni àshísó?

Ìpín Kiíní: Kín ni Àṣìwí?

Àṣìwí ni kí èniyàn; aşafò, sòròsòrò tábí pèdèpèdè si òrò, gbólóhún tábí ipèdè kan tí a mò télè wí. Ìyen ni pé ó wí òrò tábí gbólóhún kan ní ḥónà tí kò dára tó, tí kò ní ìtumò, tábí ḥónà tí ó yátò sí bí gbogbo èniyàn ti ní wí i. Àṣìwí báyií wópò nínú pípè tábí dídárúkò èniyàn ní ḥónà tí kò bójúmu. Èyí lè wáyé nígbà tí aşafò bá ní fí Òjó pe Àiná, tí ó ní pe Adégún ní Adéògún tábí tí ó ní pe ataare ní atawúre tábí àtawùrè.

Ohun tí iwó yóò kà nípa rẹ ní ipín yíí ni àwọn àṣìwí àti àṣisò tó sáábà maa ní fara hàn nínú afò tábí nínú ipèdè àwọn aşafò, pèdèpèdè tábí sòròsòrò. Má se gbàgbé pé isé kan náà ni isòrí àwọn èniyàn yíí maa ní se ní àwùjọ. Àwọn ibi tí a ti sáábà maa ní bá wọn pàdè ni orí rédiò àti télifísàn nígbà tí wọn bá ní darí etò kan tábí ti wọn bá ní gbé òrò kalé lórí iséle, etò àti òrò tó ní lò láwùjọ, pàápàá jùlo lórí òrò idàgbásókè àwùjọ, òrò èsin, òrò isé fún àwọn ọdó. Ibòmíràn tí a ti lè se alábàápàdè àwọn aşafò tábí pèdèpèdè ní ibi idána àti àsè igabéyàwó níbi tí wòn tí ní pèdè gégé bí adarí etò, gégé bí Alága idúró àti alága ijókòó tábí adarí-etò nínú gbòngàn igbálejò. Ní kúkúrú, gbogbo ibi tí àwèjé-wèmu, ayeyé kan tábí òmíràn bá tí ní wáyé ni a ti sáábà maa ní pàdè àwọn pèdèpèdè tí à ní sọ yíí.

Bí iṣan ọrun se súnmó ọrun pékípékí ni àṣìwí àti àṣisò súnmó ara. Olórun ọba kò níí jé ká ṣíwí tábí ká sisò o. Àmín. Àwọn Yorùbá, pàápàá àwọn òmòràn náà ló maa ní sọ ó pé, “àṣìwí kò tó àṣisò” tábí kí wòn tún sọ pé “àṣìwí, baba àṣisò”. Ohun tí ipèdè yíí ní tóka sí ni pé àṣìwí àti àṣisò súnmó ara wọn, wọn kò sì lè má wáyé nínú aáyan igaáfókalé tábí ní àṣíkò tí pèdèpèdè bá ní gbé afò kalé. Àmó şá, láarin àwọn oníròyìn àti akàròyìn ni àṣìwí, àṣítúmò àti àṣisò ti wópò jùlo.

4.3 Ìpín kejì: Àṣítúmò ọrò/Èdè

Àṣítúmò ni ọrò, gbólóhún tábí ipèdè tí a túmò sí èdè Yorùbá láti inú èdè Gèésì. Ní ọpò igaḅà, ìtumò tó yátò gédégbé sí ohun tí wòn túmò sí nínú èdè Gèésì tí a ti mú wọn wá ni wòn sáábà maa ní túmò sí. Èyí kò tònà rárá nítorí pé ó lè ṣini lónà tábí kí ó dá wàhálà àti yánpon yanrin sílè láarin aşafò/pèdèpèdè àti osùnsùn afò/olùgbó. Àṣisò báyií wópò láarin àwọn oníròyìn tábí akàròyìn lórí rédiò àti télifísàn tó jé pé ojúṣe wọn ni láti kókó túmò iròyìn tí wòn tí kà ní èdè Gèésì télè sí èdè Yorùbá kí wòn tó sèsé kà á jáde gégé bí iròyìn Yorùbá. .

Àpeere dié niwònyí:

Tin Can Island (ní ilú Èkó) gégé bí **Erékùṣù Alágolo**

Republic of Turkey gégé bí **Orílè-èdè Tòlótòlò**

Agodi Lions Club gégé bí Egbé Oníkìníhún ti Agodi, ní ilú Ìbàdàn
E tún wo ìwònyí, àṣìwí tábí gbólóhún tí a kò mò bí a ó ti se wí i, tábí tí a kò mò èyí tó tònà nípa bí a ti se wí wọn.

- Ékùrò lalábáákú èwà ni tábí alábáákú èwù?

- A kí í bá òpó lò ilé olórò ni tàbí ilé olóròó?
- Èké dáyé aásà dé Apòmù ni tàbí aása di àpòmu?
- Ohun tó wà léyìn Ọfà ju èje lò. Ọfà (orúkó ilú) ni tàbí ẹfà (ònìkà)
- Àtigbéyàwó kò téjó, owó ọbè lò şoro. Owó ọbè ni tàbí owó ibè?
- Kín lo rí lóbè tí o fi gaaru ọwó. Gaaru ọwó ni tàbí warú sówó?

(Wá àpẹ́rẹ́ púpò sii, kí o sì gbìyànju láti wá èyí tó tònà nínú bí a ti şe wí wọn).

Bí igaàba tí pèdèpèdè jé aláimòkan ni bí àṣìwí bá pò nínú ipèdè rẹ. Ìdí niyí tí ó fi yé kí aşafò tàbí pèdèpèdè şe iwádií, kí o sì şe èyí tó tó.

4.3 Ìpín këta: Àṣisò

4.3.1 Kín ni àṣisò?

Àṣisò ni kí ènìyàn sọ ohun tí kò yé kí ó so, tàbí kí ó so ó bí kò ti yé kí ó sọ ó. Orúkó tí àwọn Yorùbá ní pe irú àṣisò báyíi ni ọrò rírún tàbí ọrò idòtí tí kò wuyì láti gbó sétí. Ọwó tàbí isòrì méjì ni àṣisò ọrò pín sí: (i) Àdàpè (ii) Àṣítumò

(i) Àdàpè: Àdàpè ni àwọn ọrò tí a kíi fi gbogbo ẹnu sọ, bí kò şe kí á pé wọn sọ lónà ẹrọ tàbí kí á şe àdàpè fún wọn. À n pe irú ọrò béké ní àdàpè. Àpẹ́rẹ́ Adàpè:

kú sun: ròrun, papòdà, abbl.

wàjà: fún kú (fún ọba aládé)

wó: fún eşin

omú: fún ọyàn

imí: fún igbé

ṣànpònná (àrùn): fún olóde

owó pò: fún owó kò sí tàbí kò sí owó

okinni: fún abéré

ejò fún okùn-ilè

Àpẹ́rẹ́ irúfẹ́ àṣisò miíràn ni:

Akegbé dípò **Akin ẹgbé**

látarí dípò **nítorí pé/fún idí pé**

léşù pé dípò **torí pé**

Wàyí ò, ibéèrè tí ó kàn ni: kín ni aşafò, pèdèpèdè tàbí sòròsòrò yóò şe láti dènà, àbùkù tàbí ishubú tí àṣìwí àti àṣisò lè fà lésè fún un?

(i) Kí aşafò şe àkýèsí ibi tí aşise rẹ bí wópò sí, kí o sì gbìyànju pèlú ipinnu tó dúró- oore láti tún ibè şe gégé bí ó ti tó àti bí ó ti şe yé. Ní kúkúrú, kí sòròsòrò má titorí pé ó fé pa àwọn ènìyàn lérin-ín

tàbí ó fé té won lórùn lónà kan tàbí òmíràn má lè kó ara rè ní ijau, kí ó sì tipa bẹ́ di asòrò-sò-bótò.

- (ii) Kí aşafò kíyésára, kí ó sì yàgò fún ọtí àmuju. Aşafò miíràn gbà pé bí òun bá ti mutí yó, pàápàá ọtí líle, igañà náà ni òun lè se dáadáa, tí ọrò ó sì máa jáde tàbí bó lénu òun kàndùkàndù. Èyí léwu púpò fún aşafò.
- (iii) Aşafò ní láti gbáradì, kí ó se ipalémó láti ilé pèlú iwádií lórí kókó tí ayeyé tàbí afò dá lé kí ó tó di ojó ipèdè tàbí ojó igbáfòkalè.

Bí aşafò, pèdèpèdè tàbí sòròsòrò bá lè se àmúlò àwọn àmòràñ wònyíí, kò níí sí àṣíwí àti àṣisò rárá nínú afò rè; kákà bẹ́, àlèébù àṣíwí àti àṣisò yóò dínkù jojo.

Ní báyíí, jé ká wo oríṣíí ònà tí àṣíwí lè gbà wáyé:

Orúkọ èníyàn jé àpẹ́rẹ́ ònà kan tí àṣíwí lè gbà, bí àpẹ́rẹ́ wònyí:

- Adénígbàgbé dípò **Adéènigbàgbé/Adéònigbàgbé**
- Bánkálé dípò **Bánkalé** (orúkọ àbíkú)
- Agùnlóyè dípò **AgúnLóyè**
- Ọdéjídé dípò **Odéjídé**
- Orówálé dípò **Oròwálé**

Kín ni ká tún ti wí nípa iwònyí – orúkọ àdúgbò?

- Arémọ ni tàbí Aremọ? (orúkọ àdúgbò kan ní ilú Ibàdàn)
 - Ìyágankú ni tàbí Ìyágankú? (Ibàdàn)
 - Fálomọ ni tàbí Fálómò (Ilú Èkó)
 - Aláwúsá ni tàbí Aláwúsá (ilú Èkó)
 - Mágódò ni tàbí Mágódó (ilú Èkó)
- Àwọn ipèdè bí irúfẹ́ àwọn àpẹ́rẹ́ tí a kà sílè yíí àti àwọn miíràn bẹ́ ló yé kí aşafò yàgò fún afò tó já gaara.

4.3.2 Àkíyèsí

Ní gbogbo àṣíkò tí aşafò, sòròsòrò tàbí pèdèpèdè bá se àṣíṣe yíí, orúkọ òdí tabí orúkọ eébú tí wón máa ní pè wón ni “osòrò-sò-bótò” tàbí “asòrò-sò-bótò”. Ibéèrè kan pàtó tí a lè béréré báyíí nípa àṣíwí àti àṣisò nínú afò tabí igbáfòkalè ni pé kí ló ní şokùnfà wàhálà yíí? Ní kúkúrú, àti láifa ọrò gún, ohun méta tó lè şokùnfà rè tó sì yé kí aşafò ó şákíyèsí niyíí:

- (i) Ìkíní ni àpójù ọrò. Bí ọrò bá ti pójù, kò lè má sí àṣíwí àti àṣisò.
- (ii) Ìkejí ni isòrò pèlú ojú ọtí. Bí adarí ètò tàbí pèdèpèdè bá ti mu ọtí yó kérikeri, ó di dandan kí ó şíwí tàbí şisò.
- (iii) Iketa sì ni àifarabalè tó. Bí ara sòròsòrò kò bá balè tó tàbí tí ó kó ohun púpò sókàn tàbí sínú owo rere ní àṣíkò kan náà, àfáimò ni kí irú pèdèpèdè/aşafò bẹ́ má gbé Òjó fún Àiná nínú afò rè.
- (iv) Ìkerin ni àiní imò tó. Bí aşafò kò bá se èkúnréré iwádií, yálà láti ipasè ifòròwánilénuwò tàbí kíka iwé, jónà, iwé iròyìn alátigbàdégba, iwé ijábò iròyìn, iròyìn işé iwádií àti irúfẹ́ àwọn iwé

béè, opolo aşafò lè ti ibè jóbà, kí afò rè sì pakaso tábí kí ó má lo geere.

5.0 Isóníshókí

Ohun tí módu yií dá lé ni àṣíwí àti àṣítumò tábí ìtumò òdì tí ó jé ọmo iyá rẹ. Bákán náà ni ó ti kà nípa àṣisò nínú afò. Nínú rẹ, a ṣàlàyé àṣíwí gégé bíí wíwí ọrò tábí gbólóhùn kan ní ọnà tí kò dára, tábí ọnà tí ó tako bí ó ti se ye ká wí i. Àṣisò ní tirè dálé sísò ohun tí kò yé kí èniyàn sò, tábí kí ó sò ó ní ọnà tí kò bójú mu tó, tábí ọnà tí ó tako bí àṣà se sò pé kí á sò ó. Lára àpẹ́rẹ́ irú ọrò béè ni ọrò tí ó jé mó ègbin, ibi ịpamó ara ọkùnrin àti obìnrin àti ọrò tó jé mó ibálòpò láàrin ọkùnrin àti obìnrin. Aṣa ni ení tó bá rú òfin irú ọrò yií. Kákàkiri àgbáyé ni irúfẹ ọrò kò tó báyíí tí àwọn olóyìnbó ní pè ní “taboo”. Kín ló ní fa àṣíwí, àṣítumò àti àṣisò? Àifarabalè tó aşafò, àilákásí, àiṣéwádíí, ài-ní-ànító ìmò, otí àmupara àti àṣoju ọrò (àsòrò-sobótò). Bákán náà ni o kà nípa ohun tí aşafò gbódò se láti yàgò fún irúfẹ àṣise àti àbùkù tí àṣíwí, àṣítumò (ìtumò òdì) àti àṣisò lè mú bá aşafò, sòròsòrò tábí pèdèpèdè.

6.0 İşé Şíše

Pèlú àpẹ́rẹ́, ṣàlàyé àṣíwí, àṣítumò àti àṣisò pèlú àkóbá tí wọn lè se fún afò àti aşafò. Fi àpẹ́rẹ́ gbe idáhùn rẹ lésè.

7.0 Ìwé Ìtókasí

Olabode, A. (1992). *LIY 314: Ilò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.

Olateju, M.O.A. (2016). Language and Style [-listics in Literacy and Routine Communication: The Yorùbá Example. An Inaugural Lecture, 2015/2016, University of Ibadan, Ibadan.

Qlatunji, O.O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ibadan: UPL.

MÓDÙ KARÙN-ÚN AFÒ SÍŞE

- 1.0 Ìfáárá
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè iṣaájú
- 4.0 Ìdánilekòó
- 4.1 Ìpín Kiíní: Ìgbáradì tábí Ìpalè mó Aṣafò (fún Afò Síše)
 - 4.1.2 Ta ni Aṣafò?
 - 4.1.3 Kín ni Ojúṣe Aṣafò?
 - 4.1.4 Ìgbáradì tábí Ìpalémó fún Afò
- 4.2 Ìpín Kejì: Ìgbékalè Afò
 - 4.2.1 Ìkíni
 - 4.2.2 Àkókò
 - 4.2.3 Ìrísí (Ìwọṣo)
 - 4.2.4 Ariwo
 - 4.2.5 Kókó èrò
 - 4.2.6 Èdè àmúlò (Ìlò-èdè)
- 5.0 Ìsoníṣókí
- 6.0 Isé Síše
- 7.0 Ìwé Ìtókasí

5.1 Ìfáárá

Módù yíí, tí í ṣe módù karùn-ún ni módù tí ó gbèyìn nínú kóṣì yíí (YOR 103: Ìlò-èdè Yorùbá). Látí rán ọ léti, ohun tí ó jé àfojúsùn kóṣì yíí ni láti kó ọ nípa èdè, pàápàá jùlo, èdè Yorùbá àti bí yóò se rorùn fún ọ láti şamúlò èdè yíí láti gbé afò kalè ní igañkúugbà, àyèkáyè tábí ipòkípò tí o bá wà, tábí tí o bá bá ara rẹ. Ìdí niyí tó fi jé pé àwọn ohun tí a tẹpéle mó fún ọ láti ìbèrè pèpè ni àwọn èkó tábí ìmò tí yóò mú un rorùn fún ọ kí àfojúsùn yíí lè jọ tábí kí ó di òun. Paríparí è, ibi tí à ní mú ọ lọ gan-an ni a dé yíí. Ní módù yíí, ohun tí ìwọ yóó ká nípa rẹ ni àwọn ohun tó yé kí o mò nípa afò síše; bátànì igañfòkalè àti ìlò-èdè nínú afò.

5.2 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà módù yíí ni láti jé kí o mò ojúṣe rẹ gégé bí aṣafò, pèdèpèdè àti sòròsòrò bí o ti gbódò múra sílè àti ohun tó yé kí o múra sílè fún, kí afò rẹ lè já gaara, kí o sì tún peregedé bí ení fi gbòròrò jé ọkà. Bákán náà ni ìwọ yóò mò nípa ọgbón, ète, àṣa, èròjá àti bátànì igañfòkalè láwùjọ.

Gégé bí àfojúsùn, ìwọ yóò lè ṣe ìwònyí:

- (i) Ìwọ yóò le múra sílè fún orí-òrò afò tí o fé gbé kalè nípa síše ìwádií ijìnlè lórí rẹ.
- (ii) Ìwọ yóò lè gbé afò kalè nípa titèlé òfin, bátànì àti àwọn àṣà tó rò mó bí a ṣe ní gbé afò kalè láwùjọ.
- (iii) Ìwọ yóò lè gbé afò tó yanranntí, tí ó sì tún jé itèwógbà láwùjọ kalè.

- (iv) Àwọn olùgbó tàbí òsùnsùn-afò rẹ yóò şe şamù-şángúdù, wọn yóò sì tún pàtewó fún ọ, pé o fakoyó.

5.3 Ibéèrè Isaájú

- (i) Irú ipalémó tàbí ìmúrasílè wo ló yẹ kí aşafò şe kí o tó di ojó ayeyé tàbí ojó tí afò yóò wáyé?
- (ii) Kín ni ikíni, kín sì ni irínisí nínú afò şíše?
- (iii) Kín ni ofin tó rò mó ìmúra aşafò?
- (iv) Kín ni ariwo, báwo ni aşafò şe lè dènà ariwo nínú afò?
- (v) Şàlàyé àwọn kókó-òrò wònyí nínú akitiyan aşafò láti gbé afò tó pegedé kalè:
 - Ikíni (ijúbà)
 - Àkókò
 - Irísí
 - Ariwo
 - Kókó èrò
 - Èdè-àmúlò (ilò-èdè)

5.4 Idánilekò

5.4.1 Ìpín Kiíní: Ìgbáradì tàbí Ìpalémó fún Afò Şíše

Ní báyíí, ‘akékòó lóníí, aşafò lóla’ ni ó: Gégé bí akékòó tí o jé lóníí, tí o ó sì di aşafò tàbí ògbóntarìgì pèdèpèdè bó bá di ojó ọla, o ní láti kó tàbí láti ní ìmò pípé nípa àwọn nñkan kan. Lára ohun tó yẹ kí o mò ni irú èniyàn tí aşafò jé, ojúse rẹ ní àwùjọ àti irú ìgbáradì tàbí ipalémó tó yẹ kí ó şe kí ó tó di ojó afò, tàbí kí ojó afò tó pé.

(i) Ta ni Aşafò?

Aşafò ni eni tó ní ogbón (ológbón), eni tó ní ìmò (onímò), tó sì tún ní òye (olóye) tí ó lè fi kóni tàbí dánilekòó lórí ohun tí a kò mò, tàbí ohun tí a fé kí á ní àníkún ìmò lé lórí. Ohun tí a ní la lè fún ẹlòmíràñ. Eni tí kò ní nñkan kan, kò sí ohun tí onítòún lè fún ẹlòmíràñ.

Ní àyè kan, gbogbo èniyàn ni aşafò. Gbogbo eni tí ní lo èdè, yálà fún ìtakúròsò, ibánisòrò, fún ohun kan tàbí ohun miíràñ ni aşafò. Ní àyè miíràñ, aşafò lè jé pèdèpèdè tàbí sòròsòrò. Akósémoşé ni a ka irúfẹ àwọn aşafò báyíí sí láayè ara wọn. Gégé bí a ti şàlàyé şájú tí o sì ti kà nínú idánilekòó tó wà ní módu keta, àpẹ́rẹ́ dié lára àwọn tí a kà kún pèdèpèdè tàbí sòròsòrò ni àwọn alága idúró àti alága ijókòó níbi ayeyé idána igréyàwó, àwọn olóòtú, akéde àti adarí ètò yálà nílé isé rédìò, télifísàñ tàbí níbi ayeyé láwùjọ.

(ii) Kín ni Ojúše Aşafò?

Àkààkàtán ni ojúše aşafò lágùjo. Díè lára ojúše aşafò ni láti lo ọgbón, ìmò òye àti irírí rè láti gbé afò kalè fún àñfààní èniyàn àti àwùjo. Irú afò békè lè dá lórí nñkan wònyí:

- Idánilékòó
- Ìkìlò
- Ìkéde
- Ìpolówó ojà
- Ìgbaniníyànjú
- Idánilárayá
- Ìwáásù, abbl.

(iii) Ìgbáradì tàbí Ìpalémó fún Afò

“Ó n bò, ó n bò, àwòn ni à á dẹ sílè dè é”, òwe Yorùbá ni. Irúfè afò yòówù tí o fé láti şe, dandan ni fún ọ láti gbáradì, kí o şe ipalémó tó tó, tó sì yé fún irúfè afò tí o fé şe kí àfojúsùn afò békè ba à lè jọ tàbí wá sí ìmúşe. Bí o bá ti mọ orí-òrò tí afò tí o fé şe yóò dá le ni o ó ti bérè işé shaajú àṣíkò tí afò tí o fé şe yóò wáyé. Ìgbáradì tí o ní láti şe lè jẹ mó nñkan wònyí:

(i) İşé ìwádií (ìşewádií)

- nípa kíka ìwé àti ìwé atìgbàdégba (jónà) tó jẹ mó orí-òrò afò
- kíka nípa orí-òrò afò lórí itákùn àgbáyé, èrọ ayélujára, yálà lórí ìkànnì ibánidórẹé (facebook), ìkànnì abéyefò (twitter), ìkànnì alawòrán (instagram) àti àwọn ìkànnì miíràn tó wúlò fún ohun tí o fé şe.

(ii) Ìfòròwáni-lénu-wò

- şisé ifòròwáni-lénu-wò fún àwọn èniyàn tó ní ìmò lórí orí-òrò afò tí o fé şe

pèlú àwọn akósémosé tó níi şe pèlú orí-òrò afò.

- pèlú àwọn ara ilú miíràn nípa bíbéèrè èrò wọn àti ìhà tí wón kọ sí orí-òrò afò

(iii) Ìmúra tàbí Ìwoşo

Níwòn ìgbà tó jẹ pé irínisí ni işenilójò, ìmúra rẹ gbódò bá òde mu. O ní láti tójú aşo àti àwọn nñkan miíràn tó máa jẹ kí ìmúra rẹ wà ní déédé, kí ó sì mú ọ wuyì láti rí sójú. Aşo tó bóde mu, tó sì tún bá àṣà mu ni o gbódò ti tójú sílè; agbádá, filà, batà àti aago ọwó (fún ọkùnrin), iró àti bùbá, pèlú gélè, yerí-etí, ègbà ọwó àti torùn, àpamówó àti iborùn tó bárá-dógbà (fún obìnrin).

5.4.2 Ìpín Kejì: Ìgbékalè Afò

Fún ìgbékalè afò, iwònyí ni àwọn kókó tí aşafò gbódò kíyèsí: ikíni, irísí (iwosọ) ariwo (idíwó) kókó (érò), ilò-èdè àti ìgúnlè (ikádií).

5.4.2.1 Ikíni

Gégé bí aşafò, wón lè pè ó láti wá bá àwọn akékòqó, àwọn ilé-işé, àwọn ilé-ijosìn tàbí àkójopò èníyàn kan sòrò, tàbí láti dá wón dà lékòqó. Ní irú ipé béè, wón ti lè fún ọ ní orí-òrò tí o ó şe afò lé lórí tàbí kí ó jé pé iwó ni yóò wo orí-òrò tó bá ayeyé tàbí ohun tí wón ní şe mu. O ti mọ orí-òrò, o ti múra sílè, o sì wà lórí ijókóó. Ohun tó kù ni kí wón pè ó láti wá gbé afò rẹ kalè.

Adarí ètò tàbí olúyoko ni yóò şe iṣàfihàn rẹ gégé bí aşafò tàbí olùdánilékòqó. Ní gbàrà tí o bá ti şe ifihàn tán, tí o sì ti bó sí orí pèpéle tí wón ti pèsè sílè fún ọ láti şe ìgbékalè afò, ohun àkókó tí o ní láti şe ni ohun tí à ní pè ní ikíni tàbí ijúbà. Ikíni yíí mü kí o bérè sí dárúkò àwọn lóókó-lóókò, àwọn lóyè-lóyè, àwọn eni-bí-eni, èèyàn-bí-èèyàn àti àwọn ọtòkùlú tó wà ní ikàlè níbi tí afò ti fé wáyé. Ohun tí aşafò sì yé kí ó şe ni kí ó kí wón, kí ó kí wón, bérè láti orí eni tí ipò rẹ ga jùlò tití dé orí eni tí ipò rẹ kéré jù lọ. Wo àpèere yíí:

Àpèere: Mo kí Kábíyèsí, baba wa, ikú bàbá yèyé,
Aláṣé èkejì òrìṣà,

Oba Oláywólá Adéyémí II
Aláàfin ti ilú Ọyó
Mo kí Olúbàdàn ti ilé Ìbàdàn
Mo kí àwọn àgbà ijòyè tó wà níkàlè
Mo kí alága àti olùdarí ilé işé yíí
Mo kí àwọn olóyè, oṣisé àti gbogbo èèyàn iyí tó wà níkàlè
Mo kí àwọn oníròyìn
Mo kí àwọn olórin
Mo sì kí gbogbo èyin èníyàn lókùnrin àti lóbùnrin tó wà ní ijókòó
Orúkò mi ni Bádéjòkó Adékúnlé
Akòrí ọrò mi/Ohun tí idánilékòqó yíí dálé lórí ni:
“Pàtákì Èkó fún Ọmòbùnrin”

5.4.2.2 Àkókò

Ohun kan tó jé elegé jùlò nínú afò síše àti afò gbígbé kalè ní àkókò. Aşafò tí kò bá fé àbùkù àti ìdójúti gbódò mú àkókò ní ọkúnkündùn nínú akitiyan ìgbáfokalè rẹ. Àwọn tó gbé ètò kalè saábà máa ní fí gbèdéke àsìkò tí ó wà fún ọkòkan àwọn ètò tí wón ti là kalè nínú ilànà ètò. Níwòn ìgbà tí ẹníkan kò rí ọjó mú so lókùn, tí àsìkò kò sì dúró de ẹníkan, dandan ni fún aşafò láti gbé gègé lé àkókò tí wón fún un, kí ó sì rí i pé òun kò kojá àkókò tí wón fún òun. Ìkilò nílá niyí fún ọ gégé bí aşafò láti kòbi-ara sí ìmúlò àkókò. Ó sàn kí àkókò şekù bí i işejú méjì tàbí méta ju pé kí o kojá àkókò, kí wón sì fí agídí dá ọ dúró ní tipátipá.

Bí aşafò bá rú òfin àkókò, díè lára ohun tó lè şelè nìwònnyí:

- (i) Adarí ètò lè fí agídí dá aşafò dúró nípa gbígbá agbòròsó tàbí èrø agbòròsó kúrò lówó rẹ tàbí lénú rẹ.
- (ii) Àwọn èrø (òsùnsùn afò) lè fí àtéwó àbaadì lé e kúrò lójú agbo.
- (iii) Àwọn olùgbó lè fí èhónú hàn nípa dídá ariwo sílè. Wón lè máa fí ẹsè halè, fí ọwó lu àga tàbí tábìlì láti dí i lówó, kí ó sì fí ojú agbo sílè.
- (iv) Wón lè fún un ní iwé pélébé tí wón tí kó ó sínú rẹ pé àsìkò tí tó fún un láti dánú dúró.
- (v) Àwọn miíràn tilè lè dá ariwo nílá sílè tó fí jé pé aşafò kò níí rójú-ráàyè láti máa bá afò síše lọ.
- (vi) Àwọn miíràn tilè le díde lórí ijókòó wón, kí wón sì fí ojú agbo tàbí gbòngàn sílè. Báyí ni agbo yóò se tú mó aşafò lórí. Kò dára kí eyíkèyií nínú ohun tí a tí kà sílè yií şelè nígbà tí afò bá ní wáyé. Ìdójúti, ègàn àti işáátá ni iwònnyí ní fà fún aşafò. Dákun yàgò fún èyí.

5.4.2.3 Ìrísí (Iwòṣo)

Ìrísí ni iwòṣo tàbí bí aşafò se múra sí lónà tó bóde mu. Ìrísí se pàtakì láarin àwọn Yorùbá nítorí pé bí a se rìn là á ko ni, àti pé ìrínisí ni işenilójò. Gégé bí olùdánilékòqò tàbí sòròsòrò, imúra rẹ gbódò wà ní déédé pèlú òde tàbí ayeyé tí wón pè ó sí láti wá sòrò. Ohun tí èyí túmò sí ni pé imúra rẹ, nípa tí aṣo wíwò gbódò bóde mu. Láti jé kí ìrísí rẹ láti ipasè iwoṣo tàbí imúra rẹ bóde mu; ohun tí o ní láti se niyí:

- (i) Aṣo, bátà, filà (fún ọkùnrin) gèlè, báagì àpamówó àti ipèlé tàbí iborùn (fún obìnrin) gbódò wà ní ẹpè, kí wón sì tún wà ní tónítóní.
- (ii) Ohun ẹṣó ara bii; aago ọwó, séènì ọrùn (yálà fún ọkùnrin tàbí obìnrin) náà gbódò pésè. Amó şá, aago ọwó tí ọkùnrin kò gbódò tóbí gbàngbà bí aago orí tábìlì tàbí kó dàbí aago ọwó irú èyí tí bàbá Sàlá aláwàdà ní fi sòrùn ọwó. Ohun ẹṣó tí obìnrin bii léèdì itójú àti itótè kò gbódò pàpòjù bii ti gárétà; èékánná kò gbódò se şòn'bò jù bii ti àṣá, béké ni bátà gogoro kò gbódò ga ní àgajù di ohun tí ó lè

gbé ọ şubú. Ìyen ni pé ìmúra rẹ kò gbodò di ariwo tàbí ohun tí ó lè jé idíwó (ariwo) fún àwọn olùgbó rẹ tàbí fún ìwọ gan-an alára. Bákán náà ni pé o kò gbodò múra ju olóde lọ. A kò sọ pé o kò gbodò woso tó dára o, ohun tí à ní sọ ni pé bí òde bá ẹ se rí la ẹ ní múra rẹ. kì í ẹ bii ti àwọn ọmọ Olókùn ẹsin tí wón ní kí oríkì wọn pé:

Oniyàwó ní ẹ se'yàwó
Ọmọ Olókùn ẹsin da aṣo ṣányán bora
Ọmọ Olókùn ẹsin ò sì mò pé inú oniyàwó kò dùn
Ọmọ Olókùn ẹsin ò mò pé inú oniyàwó bàjé.
...

5.4.2.4 Ariwo

Nínú èkó ìmò ibánisòrò ‘Ariwo’ ni ohunkóhun tó bá lè ẹ se okùnfà idíwó tàbí tí o bá lè ẹ se ipagidinà àgbóyé láarin aşafò (pèdèpèdè) àti òsùnsùn-afò (olùgbó). A tún lè şapèjúwe ariwo gége bí ohun tó lè mú kí ọkàn olùgbó má wà nítòsí, tó lè mú kí olùgbó má fetí sí ohun tó oluso ní wí tàbí tó ní sọ nítorí pé ọkàn rẹ ti şáko lọ tàbí wà ní ibómíràn. Díè lára àwọn nnkan tó lè fa ariwo (idíwó) tí; àwọn olóyìnbo ní pè é ní ‘noise’ niwònyí:

- Ìmúra tàbí irísí aşafò: Kàkà kí òsùnsùn afò téti bélégé, kí wón sì tejú mó aşafò láti gbó ɔrò ẹnu rẹ, aṣo, ìmúra aşafò tó ti di ariwo rẹ ni wón ó tejú mó, tí wón ó sì maa sọ nípa rẹ.
- Ìwé pélébé tó aşafò sáábà maa ní mú lówó, inú èyí tó ti kó nnkan wínníwínní sí: Kàkà kí ó maa wo àwọn òsùnsùn-afò (olùgbó) lójú, ìwé tó kó nnkan wínníwínní sí ni yóò tejú mó. Sé àwọn Yorùbá gbà pé “ojú ni ɔrò wà”.
- Bátà sisún nílè kéreré: Ìyen lílo-bíbò aşafò àti sisún ẹse bátà nílè kéreré
- Ègbà ọwó tó ní dún wonjan-wonjan lórùn ọwó
- Bíró tàbí ohun ikòwé tó aşafò fi ní lu eyín keke-ke
- Ìṣàmúlò ɔrò-àyálò, èka-èdè tàbí ipèdè tó şajéji tí ẹníkan kò gbó rí
- ɔrò èyìn, àifetísílè àwọn olùgbó tó wón dá ɔrò miíràn sílè yàtò sí èyí tó aşafò ní sọ.
- Fífi ọwó lu tábili, àga ijókòó tàbí ohun miíràn lè mú ariwo tó lè fa idíwó lówó láti fi hàn pé idánilekòó ti sú wón tàbí láti fi ilòdísí hàn lórí nnkankan tó aşafò wí tàbí sọ.
- Fífi ẹsè halè tàbí janlè
- Pípàtewó lónà òdì
- Ariwo pípa tàbí hihó yànmù-yànmù nígbà tó aşafò ní sòrò lówó.
- Híhan gan-an-ran ẹrọ agbòròsó tàbí gbohungbohùn
- Ariwo ẹrọ amúnawá tó wà nítòsí
- Ariwo tàbí iró ẹsè àwọn èniyàn tó yé kó wà ní ijókòó şùgbón tó kò sí ní ijókòó àti àwọn èèyàn tó ní kojá lọ kojá bò nígbà tó idánilekòó ní lọ lówó.

- Àwọn èniyàn tó n̄ hó yànmù-yànmù níbi tí wón gbé n̄ du ohun jíjé àti mímu àti àwọn èniyàn mímàn tí ara wọn kò balè nínú gbòngàn tàbí yàrá tí ayeyé tàbí afò ti n̄ lò lówó.

Gbogbo nn̄kan wònyí ló n̄ şokùnfà ariwo tàbí idíwó tí kí í jé kí aşafò tàbí afò şíşé kógojá. Béè ni wọn kí í tún jé kí àwọn òṣùnsùn-afò gbádùn afò tó bí ó ti yé. Idí niyí tó fi jé pé, o gbódò se idènà tó yé fún ariwo nínú afò şíşé.

5.4.2.5 Kókó Èrò

Kókó èrò se pàtakì nínú igbékale afò. Gégé bí aşafò tàbí olùdánilekòó tí a pè láti wá gbé idánilekòó tàbí afò kalè, iwo ló wá ní àarin gbùngbùn ètò tàbí ayeyé nítorí iwo ni ojú gbogbo n̄ wò. O kò sì gbódò já àwọn òṣùnsùn-afò tàbí olùgbó rẹ, tí wón ti wá, tí wón sì ti péjọ láti itòsí àti ọnà jíjìn, ní tānmó-òn tàbí kí o dá wọn lágara. Wón pè ó nítorí wón ní igbagbó nínú rẹ gégé bí eni tó ní ọgbón, ìmò, òye àti irírí láti dá wọn lékòó. Idí niyí tó o fi gbódò mûra gidi láti gbé idánilekòó tí ó tèwòn, tí yóò sì té wọn lórùn kalè. Yálà wón fún ọ ní àkòrì-òrò (orí-òrò) tí o ó şafò lé lórí tàbí iwo lo yàn án fúnra rẹ, o ní láti se ìwádií ijìnlè láti se àwári àwọn kókó tó rò mó orí-òrò afò náà. (Wo ohun tó a ti sọ séyin lórí imúrasilé àti ìwádií tó ó yé kí o se ní 5.4.1 (iii)).

Léyìn tí o bá ti se èyí tán, afò rẹ gbódò ní bátànì kan gbòogì tí o gbódò télér lónà tó kò fi níí máá yà sígbó yàsíjù nínú işágbekalè afò rẹ. Irú bátànì tó o lè şamúlò niyí:

Ìgbésè 1: Ìkíni tàbí ijúbà

Gégé bí o ti kà shaajú, ìkíni se pàtakì. Ní àsìkò ìkíni ni àwọn olùgbó/òṣùnsùn-afò á máá palè ọkàn wọn mó láti gbó ohun tó o fè sọ. O sì lè fa ọkàn wọn móra pèlú irú orin yií:

Ìbà ooò

Olójó òní mo júbà o

Ìbà ooò

Olójó òní mo júbà o.

...

Tàbí:

Mo júbà pété ọwó
Mo júbà pété ẹsè
Mo júbà àtélesè tó ò hunrun
 to fi dé ponpolo itan

...

Tàbí:

Mo júbà ọmòdé
Mo júbà àgbà
Mo júbà ọlókùnrin

Mo júba olóbìnrin

...

Tàbí:

Ìbà ni n ó kókó jú o,
Torí békòló bá júbà ilè
Ilè í í lanu ni
E jé kóde òní ó yẹ mí o
Ìbààà!

Ìgbésè II: Afò gan-an

Ìgbésè yií gan-an ni o ó ti tú perepére sílè. Gbogbo kókó tàbí láárijà afò, àṣikò tí o ó sò wón kalè niyí, tí o ó sì tàn wón yébeyébé fún ìgbádùn àwọn olùgbó rẹ. Àṣikò yií náà ni wọn ó máa fi àtewó yé o sí, tí wọn ó sì máa gbé òṣùbà ràbàndè ràbàndè fún o.

Ìgbésè III: Ìgúnlè àti idúpé

Aṣafò tó bá jé òpè ni yóò parí afò rẹ láise nnkan méjì wonyí:

- (i) ìgúnlè (àṣokágba)
- (ii) idúpé

Ìgúnlè: O ní láti rán àwọn olùgbó léti ohun tí idánilékòdá lé tí o sì ti ní ṣalàyé rẹ bò látèyìn àti pé o tó àkókò láti mú idánilékòdá wá sí òpin. Kókó ohun tí o ti sọ ni o ó tún sọ ní sókí, èyí kò sì yẹ kí ó gba ó ju ìṣéjú bii mélòó kan lo. Íwúlò àṣokágba tàbí isoníṣókí ni láti mú gbogbo ohun tí o ti sọ, tàbí ṣalàyé wá sí irántí àwọn olùgbó afò rẹ, àti láti fi àdàgbá idánilékòdá rò sí ibí kan. Íyẹn ni pé o ní láti wa ọkò idánilékòdá gúnlè bí o ti se yẹ.

Idúpé: Bí a bá ṣenilóore, ọpé là á dù. O ní láti dúpé lówó àwọn jànmó-òn, àwọn olùgbó rẹ pé wón wá, wón sì farabalè láti téti bélèjé gbó afò rẹ. Irú gbólóhùn tí o lè fi kádií afò rẹ niyí:

Mo dúpé, mo dù pèpé òkun
Pé e farabalè gbó mi
Mo kí yín, mo sì kí yín
Àdélé báre, àkoyà ibi
Mo dúpé o!

5.4.2.6 Èdè Àmúlò (Ìlò-èdè)

Èdè àmúlò ni bátànì isowólo-èdè tí iwó yóò fi gbé afò rẹ kalè. Ohun náà ni a tún pè ní ìlò-èdè. Isowólo-èdè tàbí ìlò-èdè ló ní fi bí aṣafò se dángájíá sí nínú afò gbígbé kalè hàn. Léyìn tí o bá ti se àkójopò gbogbo kókó èrò tí o se iwádií lé lórí, tí o sì se ètò bí o ó ti se gbé wọn kalè ní ọkòyìkan àti

ní ìsíṣè-n-tèlé, ohun tó kù ó kù ni ìṣàmúlò èdè tó gbámúṣe láti gbé àwọn kókó èrò rẹ kalè.

Síwájú nínú àwọn idánilekòdó tó wà nínú kóyòsi yií, o ti kà nípa èdè, iwúlò èdè, bí a ti se lè rán èdè níṣé àti ḥakan-ò-jòkan èròjà afò, àṣíkò níyi fún ọ láti se àmúlò àwọn èròjà afò tí a ti ṣàlàyé fún ọ ní módu keta fún ògo àti ìgbélárugé afò rẹ. Má sì se gbàgbé pé iwoñtún-wònsì ni nñkan dùn mọ. Apòjù èròjà a má aba ṽbè jé. Àwọn èròjà rẹ kò gbodò pò jù, bẹ́ ni wọn kò gbodò se aláitò. Èyí tó tilè burú jùlò ni àṣilò èròjà. Ìyẹn ni kí ipèdè aşafò kún fún àṣiwi àti àṣisò. Àṣíkò yií gan-an sì ni o ó fi ara rẹ hàn gégé bí aşafò tó ní àròjinlè, tó ní àrògun, tó ní àtinúdá tó sì tó gbangba sùn nínú lóyé.

5.5 Isóníṣókí

Ní módu yií, o ti kà nípa afò síṣe, pàápàá jùlò, o ti kà nípa irú eni tàbí èniyàn tí aşafò jé. Bákán náà lo kà nípa ojúṣe aşafò, igbáradì tàbí ipalémó tí aşafò gbódò se ṣaájú ojó afò. Àwọn àṣà tó rò mó ìgbáfòkalè tí aşafò gbódò kíyèsí ni ikíni (ijúbà), àkókò, ìrísí, ariwo, kókó èrò àti àmúlò èdè (ilò-èdè). A tenu mó ọn pé iwoñyí ni a gbé òdiwòn aşafò lé, kí á tó sọ pé aşafò gbóúnjé fégbé, ó gbàwo bò tàbí pé ó se àṣeyorí.

6.0 İşé Síṣe

- (i) Irú èniyàn wo ni aşafò, pèdèpèdè, sòròsòrò, kín ni ojúṣe wọn láwùjọ?
- (ii) Ṣàlàyé àwọn ìgbésè tó wà nínú ìgbáfòkalè.
- (iii) Kín ni àwọn kokó ohun tí aşafò gbódò se kí afò rẹ tó lè jé itéwógbà?

7.0 Ìwé Ìtòkasi

Olabode, A. (1992). *LIY 314: Ilò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.